

JERZY STEFAŃSKI

**ZBAWCZY I KOSMICZNY WYMIAR
AKTU LITURGICZNEGO.
POJĘCIE LITURGII WG JANA PINSKA**

Treść: Wstęp. I. J. Pinsk — dane biograficzne; II. Działalność piewarska J. Pinska; III. Natura aktu liturgicznego; IV. Kosmiczny charakter aktu liturgicznego; V. Wnioski końcowe.

WSTĘP

Jan Pinsk (1891—1957) należy obok P. Parsch'a, A. J. Jungmann'a J. Wagner'a, B. Fischer'a, B. Neunheuser'a, E. Lenge-ling'a, Th. Schnitzler'a, by wyliczyć jedynie najbardziej znanych — do grona wybitnych liturgistów języka niemieckiego, których twórczość wywarła głęboki wpływ na odnowę liturgiczną XX wieku. W obliczu bogatej twórczości liturgicznej, która towarzyszy posoborowej odnowie, odczuwa się duże zapotrzebowanie na bliższe poznanie tych osób, z których dziedzictwa dzisiejsze pokolenia nadal czerpią obfite owoce. Z wdzięczamy przecież wiele ich pastoralnej dalekowzroczności i wrażliwości, ich pogłębionemu studium, pracom naukowym i popularyzatorskim. Warto dlatego przybliżyć postać i twórczość liturgiczną naukowca, który soborowe decyzje liturgiczne propagował już kilkadziesiąt lat przed Soborem Watykańskim II. Zamierzamy więc analitycznie przeegzaminować pojęcie liturgii wynikające z pism Jana Pinska. Zachętą do tego studium jest całkowity brak monograficznego opracowania w ję-

zyku polskim doktryny liturgicznej naszego Autora¹. Owszem, istnieje małe studium na temat soteriologii paschalnej Pinska², gdzie można znaleźć dane biograficzne, oraz bardzo związane zresztą odnotowania we wszystkich ważniejszych encyklopediach czy słownikach teologicznych³. Po swej śmierci wzmiankowany był w szeregu czasopism, zwłaszcza w tych, w których sam zabierał głos⁴. Często korzystano z jego myśli, poglądów, podkreślano ich oryginalność⁵, — jednakże nie doczekał się

¹ Poglądom liturgicznym Jana Pinska poświęcono dotąd jedynie dwie prace: J. Stefański, *La teologia liturgica nelle opere di Johannes Pinsk. L'atto liturgico nella sua signolarità*, in: „Ephemerides Liturgicae”, 88 (1974) s. 81—116; oraz tegoż autora: *Il concetto di liturgia nelle opere di Johannes Pinsk, Bibliotheca „Ephemerides Liturgicae” — Sectio Historica*, Roma 1974.

² B. Dress, *Erwägungen zur Soteriologie der liturgischen Paschafeier nach Johannes Pinsk*, in: LJ 8 (1958) s. 19—30.

³ np.: J. Brinkhoff, *Pinsk Johannes*, in: Liturgisch Woordenboek, vol. II, 1968, col. 2204 n; R. Grosche, *Pinsk Johannes*, in: LThK vol. VIII, 1963, col. 512.

⁴ np.: T. M. *In memoriam M. L'Abbé J. Pinsk*, in: „Paroisse et Liturgie”, (1958) s. 74—75; C. J. Perl, *Johannes Pinsk gestorben zu Berlin am 21. Mai 1957*, in: „Seelsorger”, 27 (1956—1957) s. 414—416; R. Grosche, *Johannes Pinsk*, in: LJ 7 (1957) s. 129—132; J. M. Nielsen, *Begegnungen — J. Pinsk u. a.*, Frankfurt 1966, s. 41—56. Warto tutaj przypomnieć Sympozjum z dnia 17 czerwca 1967 w Berlinie. Zostało ono zorganizowane w X rocznicę śmierci Pinska. Główny referat wygłosił przyjaciel Pinska, opat z Maria-Laach, E. von Severus, *Welt — und Glaubenswirklichkeit. Der theologische Grundgedanke bei J. Pinsk*, in: „Der katholische Gedanke”, 23 (1967) s. 63—67.

⁵ np.: K. Rahner, *Diaconia in Christo*, Freiburg 1962, 363, 377; A. Exeler, *Umkehr und Versöhnung*, in: „Mitten in der Welt”, 6 (1928) s. 38 nn; R. Kliem, *Die katholische Predigt. Texte und Analysen*, Bremen 1967. Analizie liturgicznych przemówień J. Pinska dedykowane są strony 231 oraz 232.

Podajemy wykaz stosowanych skrótów w przypisach tego artykułu:

A B K Akademische Bonifatius Korrespondenz. Paderborn 1884.
Die Kraft Johannes Pinsk, Die Kraft des Gotteswortes. Aufsätze zur Theologie und Seelsorge. Herausgegeben von O. Karrer, Düsseldorf 1964, 552;
FuB Frau und Beruf, Düsseldorf 1952;
HD Heiliger Dienst, Salzburg 1947;
JLW Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, Münster 1921—1941;
JL Liturgisches Jahrbuch, Münster 1951;
L L Liturgisches Leben, Berlin 1934—1936;
LM Liturgie und Mönchtum, Maria-Laach 1948—1956;
LMD La Maison-Dieu. Revue de pastorale liturgique, Paris 1945
LThK Lexikon für Theologie und Kirche, Zweite, völlig neubear-

nasz Autor integralnej monografii, ani teologicznej, ani liturgicznej. Stąd nasza próba podania zasadniczych poglądów J. Pinska na temat istoty aktu liturgicznego, istoty celebracji, obecności Chrystusa w akcji liturgicznej, paschalnego i kosmicznego wymiaru aktu liturgicznego, itd.

Podstawowymi źródłami dla naszej pracy są artykuły (ponad 350!) oraz książki (ponad 10) samego J. Pinska. Wśród tego materiału znajduje się prawie 150 artykułów jeszcze nieopublikowanych, które po śmierci Autora znalazły się w posiadaniu Wydawnictwa Patmos w Düsseldorfie. Dzięki wyjątkowej życzliwości tegoż Wydawnictwa, można było dotrzeć do dotąd nieznanych manuskryptów. Zestaw twórczości J. Pinska, umieszczony na końcu tej pracy, jest zarazem wynikiem licznych „spedycji turystycznych” do wielu bibliotek niemieckich (np. Maria — Laach, Beuron, Köln, München), rzymskich i polskich. Pomimo tego jesteśmy świadomi, że niektóre artykuły J. Pinska, rozproszone w ponad 50 różnych czasopismach, niekiedy o zasięgu bardzo regionalnym, czy wręcz parafialnym, mogły ująć naszej uwadze.

Zanim zajmiemy się szerzej istotną argumentacją tematu, wydaje się sprawą pożyteczną podać krótką notę biograficzną oraz zaprezentować w zarysie działalność literacko-teologiczną naszego Autora.

I. J. PINSK — DANE BIOGRAFICZNE

J. Pinsk urodził się 4 lutego 1891 r. w Szczecinie⁶. Studia swe ukończył na wydziale teologicznym uniwersytetu wro-

beitete Auflage, Hrsg. von J. Höfer und K. Rahner, Freiburg Brag. 1957—1967;

LZ Liturgische Zeitschrift. Regensburg 1929—1933;

Mns. Manuskrypt. Wszystkie prace J. Pinska opatrzone tym skrótem znajdują się w archiwum wydawnictwa Patmos — Verlag, Düsseldorf,

QLP Questions liturgiques et paroissiales, Louvain 1921 — 1969;

SC Sacrosanctum Concilium — Konstytucja Liturgiczna Soboru Wat. II (4. XII. 1963).

⁶ W prezentacji biograficznej J. Pinska opieramy się na rozmowach z ludźmi współczesnymi naszemu Autorowi (np. prof. B. Neunheuser,

clawskiego. Po święceniach kapłańskich (13. 06. 1915) i po rocznej pracy pastoralnej w parafii św. Henryka we Wrocławiu został mianowany osobistym sekretarzem Kardynała A. Bertrama. Po trzyletnim pobycie na tym stanowisku powraca do pracy kapłańskiej, bardziej odpowiadającej jego strukturze psycho-fizycznej i jego wrodzonemu dynamizmowi pastoralnemu. Podczas 14 lat pracy duszpasterskiej na terenie archidiecezji wrocławskiej, kończy pracę doktorską (temat: *De missa sicca*) i rozpoczyna działalność publicystyczno-pisarską zdradzając już wówczas zdecydowaną orientację liturgiczno-pastoralną⁷. W 1927 r. zwrócił na niego uwagę założyciel związku studentów katolickich (*Der katholische Akademikerverband*), prałat F. X. Münch i uzyskał od kard. A. Bertrama zezwolenie na podjęcie pracy przez J. Pinska w Berlinie. Autor nasz zaangażował się całą duszą w pracy z młodzieżą i to tak dalece, że stawia się go obok wybitnych promotorów odnowy życia religijnego w środowisku akademickim przed II wojną światową, obok wspomnianego już F. X. Münch'a, R. Grosche, J. M. Nielen'a itd.⁸ Po śmierci K. Sonnenschein'a, znanego szczególnie ze swej działalności charytatywnej J. Pinsk zostaje jego następcą i proboszczem kościoła akademickiego w Berlinie aż do r. 1939⁹.

Rom; E. von Severus, Maria-Laach; prof. Th. Schnitzler, Köln; Mons. W. Schönartz, Köln; P. Wilibord, München) oraz na biograficznych uwagach zamieszczonych w: O. Karrer, *Einleitung* in: Pinsk, *Die Kraft...*, s. 9—16; J. M. Nielen, dz. cyt., 41—46; C. J. Perl, art. cyt., s. 414—416; H. Herrmann, *Der Anfang des eigentlichen Lebens. Zum Tod von J. Pinsk, in: „Der christliche Sonntag”*, 9 (1957) s. 182.

⁷ Por. *Consecratio mundi. Mns vor 1928*, oraz serię artykułów umieszczonych we wrocławskim czasopiśmie: *Unser Mariengarten*, np.: *Sol invictus* 3 (1927—1928) 65—68, *Jugend und Liturgie* 4 (1928—1929) 38—40. W tym samym czasie rozpoczyna J. Pinsk kilkuletnią serię publikacji recenzji liturgicznych prac w czasopiśmie benedyktynów z Opactwa w Maria-Laach, zob. JLW, *Liturgiegeschichte von 1500—1800. Literaturbericht* 6 (1926) 407—426; 7 (1927) 369—384; 8 (1928) 424—433; 9 (1929) 324—330; 394—414; 11 (1931) 427—444.

⁸ Zob. uwagi z czasopisma: „*Der christliche Sonntag*”, 9 (1957) s. 79, opublikowane z okazji śmierci J. Pinska.

⁹ We wspomnieniu pośmiertnym dedykowanym J. Pinskowi, Redakcja czasopisma „*Der katholische Gedanke*” przypomina opinię władz hitlerowskich, która uważała Pinska za osobę niebezpieczną dla pań-

W środowisku akademickim, Pinsk, jako wytrawny już liturgista dał się poznać poprzez wykład w r. 1928 na temat relacji między liturgią rzymską a duchowością niemiecką¹⁰. W tymże samym roku, wspólnie z H. Dausend i F. K. Hecht zakłada czasopismo „Liturgische Zeitschrift” wydawane przez znaną firmę: F. Pustet-Regensburg. Począwszy od r. 1934, Pinsk przekształca to czasopismo w „Liturgisches Leben”, zostając jego wyłącznym dyrektorem i wydawcą zarazem. W 1939, zmuszony przez władze hitlerowskie, kończy oficjalnie działalność publikatorską i obejmuje parafię „Mater Dolorosa” w Berlińskiej dzielnicy Lankwitz. Pozostaje tu do r. 1954.

Niecodzienny talent oratora, umiejętności organizacyjne w przygotowywaniu rekolekcji akademickich, konferencji, sympozjum, trafny dobór tematów, opracowanych zawsze z wyjątkową starannością, przyniosło Pinskiemu ogólne uznanie i szacunek. Nazwisko jego znajdujemy obok uznanych autorytetów teologicznych, wśród wykładowców licznych kongresów teologicznych, takich jak: R. Guardini, J. Herwegen, M. Schmaus, K. Rahner, itd.¹¹ Widząc owocną i twórczą działalność naukową i publicystyczną J. Pinska, biskup Berlina, W. Weskamm, zwalnia go w 1954 z działalności pastoralnej i umożliwia mu podjęcie pracy wykładowcy najpierw w Wyższej Szkole Muzycznej (Hochschule für Musik), a później na Uniwersytecie berlińskim (Freie Universität Berlin), gdzie Pinsk prezentuje szeroki wachlarz tematów¹². Wkrótce otrzymuje nominację na profesora honorowego (Honorarprofessor). W ostatnich latach

stwa („staatsgefährlich”). Opinia ta spowodowała, że Pinsk został oddalony z duszpasterstwa akademickiego oraz został zmuszony do zamknięcia swego czasopisma „Liturgisches Leben”.

¹⁰ *Die Bedeutung der römischen Liturgie für die deutsche Frömmigkeit*, in: ABK 43 (1928) 109—123.

¹¹ Zestaw wszystkich prelekcji, które wygłosił Pinsk na różnych kongresach jest bardzo obszerny.

¹² Oto niektóre monograficzne tematy: *Jesus Christus in der apostolischen Verkündigung und im kirchlichen Dogma*; *Die katholische Lehre vom lebendigen Gott*; *Martin Bubers Deutung des Alten Testaments*; *Das Mysterium der Kirche Jesu Christi*. W ostatnim roku przed swoją śmiercią, głosił Pinsk cykl wykładów związanych z interpretacją Apokalipsy.

swego życia Pinsk wygłasza szereg teologicznych konferencji radiowych, głównie w Berlinie¹³. J. Pinsk umiera 21 maja 1957 w pełni zasłużonej oprawie — podczas celebrowania sakramentu małżeństwa, przed ołtarzem gdy komentował nowożeńcom tekst listu do Rzymian (14, 7—8), że „nikt z nas nie żyje dla siebie samego i nikt nie umiera jedynie dla siebie”.

II. DZIAŁALNOŚĆ PISARSKA J. PINSKA

Istotne myśli Pinska na temat sensu liturgii, istoty aktu i celebracji liturgicznej chcemy poprzedzić kilkoma zdaniami obrazującymi całość myśli teologicznej naszego Autora oraz umieścić koncepcję liturgii Pinska na tle Ruchu Liturgicznego poprzedzającego Sobór Watykański II w środowisku niemieckim. W przeciwnym wypadku, poglądy Pinska wyrwane byłyby ze swego środowiska historycznego i lokalnego.

J. Pinsk był przede wszystkim teologiem — publicystą. Większość jego olbrzymiej spuścizny literackiej nosi taki właśnie charakter. Stąd też tematyka poruszanych zagadnień jest świadectwem zarówno jego wrażliwości na ducha czasu jak też jest odbiciem wszystkich kolejnych przeobrażeń teologiczno-pastoralnych, towarzyszących zresztą nie tylko Kościołowi niemieckiemu w okresie międzywojennym oraz po II wojnie światowej aż do roku 1957. Przegląd tytułów prac Pinska jest wyraźnym tego potwierdzeniem, zwłaszcza tych, które zamieszczał w „swoich” dwóch liturgicznych czasopismach „Liturgische Zeitschrift” i „Liturgisches Leben” od 1929 do 1939. Przebija z nich silna wola liturgicznej edukacji oraz potrzeba przemiany mentalności swoich współczesnych. Dlatego tym należy tłumaczyć, że artykuły Pinska rozsiane są w prawie 50

¹³ np.: Vom Sinn der Arbeit. Ansprache an Arbeiter und Angestellte. Nachtprogramm Sender Freies Berlin (1950); Das Fest des heiligen Johannes und seine Botschaft. Sendung NWDR—Berlin, Programm: „Musica orans” (24. 6. 1953); Fest Maria Aufnahme in den Himmel. Programm „Musica orans” (7. 8. 1953) — NWDR—Berlin; Pius X., der Papst der kirchlichen Reform, NWDR—Berlin (7. 7. 1953); Zum Ausklang des Marianischen Jahres, Bayerischer Rundfunk (11. 12. 1954).

różnych czasopismach, zarówno czysto naukowych jak i też o charakterze bardzo popularnym¹⁴. Jego piśmiennictwo, bardzo rzeczowe, inspirowane było wyczuwalną troską o duchową odnowę człowieka żyjącego w konkretnym świecie. „Je suis un homme pour qui le monde extérieur existe” — tak streścił literacką działalność naszego Autora Pie Duployé, historyk liturgii i współzałożyciel Centrum pastoralno-liturgicznego w Paryżu (CPL)¹⁵. Ponieważ życie J. Pinska przypada na okres intensywnego rozwoju Ruchu Liturgicznego w Europie, klucz do zrozumienia działalności pastoralnej i orientacji teologiczno-liturgicznej znajduje się w założeniach teologiczno-pastoralnych Ruchu Liturgicznego, z którym Pinsk identyfikował się w zupełności. To kryterium inspiruje także jego dwa czasopisma liturgiczne, które mocno wpłynęły na mentalność niemiecką i europejską¹⁶, zwłaszcza przed II wojną światową.

Cele Ruchu Liturgicznego wyobrażał sobie J. Pinsk następująco:

a) liturgia winna wypełnić próżnię, jaka istnieje pomiędzy codziennym życiem a religią. Nie chodzi tu wcale o jakąś zupełnie nową liturgię¹⁷, lecz o taką, jaką przekazały nam wie-

¹⁴ Podajemy niektóre zaledwie tytuły czasopism, które jednakże ukazują rozległość wpływów Pinska: *Abendland* — Köln—Berlin—Wien, *ABK* — Paderborn, *Bonifatiusbote* — Fulda, *Catholica* — Paderborn, *Der christliche Sonntag* — Freiburg, *Elisabeth Brief* — Freiburg, *Frau und Beruf* — Düsseldorf, *Handreichungen zur Seelsorge* — Berlin, *Heiliger Dienst* — Salzburg, *JLW* — Münster, *Der katholische Gedanke* — München, *Die Kirche in der Welt* — Münster, *Lebendiges Zeugnis* — Paderborn, *Liturgie und Mönchtum* — Maria-Laach, *LJ* — Münster, *Neues Abendland* — München, *Petrusblatt* — W-Berlin, itd.

¹⁵ Por. P. Duployé, J. Pinsk — A. Winterswyl et H. Reinfelder. *Trois essais allemands sur la liturgie*, Lyon 1943, ss. 7 n; Tenze: *Les origines du Centre de Pastorale liturgique 1943—1949*, Paris 1968, s. 123.

¹⁶ Świadczą o tym liczne tłumaczenia dzieł J. Pinska na j. francuski, angielski, nawet polski. Warto tu zapoznać się z dokładniejszą i obszerną charakterystyką czasopism J. Pinska zawartą w: W. J. Rüpke, *Liturgische Zeitschriften und Reihen des deutschen Sprachgebiets im 20. Jahrhundert*, Paderborn 1974, s. 52—59.

¹⁷ „Es handelt sich nicht darum, dass die Liturgische Bewegung diese spätmittelalterlichen und neuzeitlichen Gebetsformen überhaupt ablehnt, sondern es handelt sich darum, dass sie behauptet, diese Dinge in den alten Formen der Kirche wesensgemässer zu finden und zu üben...”, J. Pinsk, *Zur Kritik an der Liturgischen Bewegung: „Übertreibungen”, „Einseitigkeiten” u. a.*, Ms. 5.

ki i tradycja. Ta odnowiona liturgia musi odnaleźć drogę do chrześcijanina i to w tym celu, aby stała się ona na nowo „fons principalis vitae”¹⁸;

b) odkryć w liturgii aspekt eklezjalny i socjalny¹⁹;

c) liturgia jest fundamentem i normą także duchowości indywidualnej²⁰;

d) ruch liturgiczny wnosi ze sobą zmiany także na odcinkach poza religijnych, np.: we wzmocnieniu waloru wspólnotowego, w pogłębieniu metafizyki i w związku z tym w powrocie do elementu obiektywnego, w respektowaniu formy itd.²¹;

e) przywrócenie liturgii waloru pedagogicznego²², który jest zarazem jednym z głównych momentów edukacji religijnej²³;

f) do ważnych liturgicznych zadań należy przywrócenie jedności między człowiekiem a kosmosem, między człowiekiem a Stwórcą i Odkupicielem, wreszcie pomiędzy ludźmi samymi²⁴;

g) przywrócić właściwą rangę i porządek zarówno roku liturgicznego, rozumianego jako rok Pański oraz wyeksponować niedzielę jako dzień Pański²⁵;

h) wychować do czynnego uczestnictwa w sakramentach²⁶, zwłaszcza w Eucharystii²⁷, ożywić wszystkie wymiary teologiczne i pastoralne sakramentów²⁸;

¹⁸ J. Pinsk, „*Religion im luftleeren Raum*” und ihre Überwindung in: LL 1 (1934) s. 12.

¹⁹ Tamże, 13 nn.

²⁰ J. Pinsk, „Sogenannte Übertreibungen” und „Einseitigkeiten” in der Liturgischen Bewegung, in: LZ 5 (1932—1933) s. 196.

²¹ J. Pinsk, Vom Wesen der Liturgie, Ms ca. 1930, 5 n.

²² J. Pinsk, Bedauerliche Missdeutung der Liturgie, in: LL 2 (1935) 108.

²³ J. Pinsk, Gedanken zu einem Aufsatz über „Liturgische Erziehung”, in: LZ 3 (1930—1931) s. 352.

²⁴ J. Pinsk, Die einigende Kraft der Liturgie, Ms 1—5.

²⁵ J. Pinsk, Die Gefährdung des Kirchenjahres und das „Sentire cum Ecclesia”, in: LZ 3 (1930—1931) s. 61—64; Tenze: Quelques fruits du mouvement liturgique, in: QLP 19 (1934) s. 245.

²⁶ J. Pinsk, Liturgie als lebendiges Heilswirken Gottes in der Schöpfung, Paderborn 1958, s. 34. Artykuł ten stanowił równocześnie jeden z głównych referatów „Katholikentag” w Berlinie w 1952 roku.

²⁷ J. Pinsk, Die Liturgische Bewegung im Rahmen der kirchlichen Innerpolitik, in: LZ 3 (1930—1931) s. 3.

²⁸ Wśród licznych artykułów na ten temat, najwyraźniej przedstawia to J. Pinsk w: Gedanken zur Enzyklika „Mediator Dei”, Mns, circa 1947, 3 nn.

i) celem centralnym Ruchu Liturgicznego musi być uświęcenie życia codziennego²⁹.

Aby właściwie ocenić myśli liturgiczne J. Pinska, które zamierzamy zaprezentować, należy zaznaczyć, że Autor nasz nie podaje nigdzie systematycznego wykładu teologii liturgii. Jego liczne stwierdzenia, pełne niekiedy cennych uwag teologicznych, nie zawsze są do końca doprowadzone. Przeważa u Pinska orientacja praktyczna, duchowa, pastoralna, gotowa do natychmiastowego zrealizowania „hic et nunc”.

Konieczność natychmiastowego odrodzenia życia liturgicznego na wszystkich (teologicznych, pastoralnych, duchowych) poziomach, wyjaśnia najlepiej ducha pisarskiej działalności Pinska. Stąd ta praktyczna orientacja myślowa nawet wtedy, gdy Pinsk traktuje czysto teologiczne zagadnienia, np.: chrystologiczną wizję roku liturgicznego. Pogłębiona teologia musi prowadzić do godnej i odnowionej celebracji (stąd należy wszystko w liturgii „ernst nehmen”, „im Ernst feiern”). Dlatego zrozumiałe jest stałe podkreślanie przewagi momentu esencjalnego nad peryferyjnym, przewagi liturgii nad paraliturgią (dziś chętniej nazywaną nabożeństwami ludowymi). Gdyby już tu wspomnieć o pewnych limitach i lukach w myśli liturgicznej Pinska (np. nie znajdujemy w jego pismach rozwiniętego problemu śpiewu liturgicznego, sakramentologia jest wyrywkowo potraktowana, Liturgia Godzin zaledwie zauważona, mamy raczej naukowy opis liturgii aniżeli jej definicję, itd.), to należy widzieć je w pastoralnych założeniach pisarstwa naszego Autora. Brał pod uwagę to, czego dana chwila szczególnie wymagała. Stąd pisarstwo przylega tak bardzo do konkretnych wymagań Ruchu Liturgicznego jego czasu.

Łatwo zauważyć, że całe Ruchu Liturgicznego w rozumieniu J. Pinska pokrywają się z ideami głoszonymi przez główny ośrodek odnowy życia liturgicznego w Niemczech w okresie międzywojennym, — opactwo benedyktyńskie w Maria Laach. Pinsk był pod duchowym wpływem Maria Laach, którego „realizm liturgiczny” zaważył na mentalności i pisarstwie naszego Autora³⁰. Pinsk pisywał w czasopiśmie opactwa Ma-

²⁹ „...sactification de la vie quotidienne, à laquelle l'intelligence de la liturgie ouvre la porte, me semble devoir être comptée parmi les fruits essentiels du mouvement liturgique...”, J. Pinsk, *Quelques fruits...*, s. 248. Panoramiczną syntezę celów i zadań Ruchu Liturgicznego wyłożył Pinsk w: *Die Liturgische Bewegung im Rahmen...*, s. 7.

³⁰ „...Le réalisme liturgique de Maria-Laach a fortement empreint la pensée de Jean Baptiste Pinsk...”, A. Heitz, *Dernières étapes du renouveau liturgique allemand*, in: LMD 7 (1947) ss. 51—73.

ria Laach (np.: JLW, LM), również benedyktyni z Maria Laach byli częstymi gośćmi jego dwóch czasopism³¹. Początkowa faza Ruchu Liturgicznego zainicjowana przez Maria Laach miała charakter wyraźnie naukowy. W pracach Pinska Ruch ten znalazł swoje pastoralne uzupełnienie, jakkolwiek pierwsze prace naszego Autora adresowane były często do środowiska akademickiego. Dlatego słusznie R. Grosche nazwał opata J. Herwegena i J. Pinska promotorami i pionierami („Bahnbrecher”) niemieckiego ruchu liturgicznego³². Warto tu podkreślić duchową więź naszego Autora z Maria Laach, biorąc pod uwagę fakt, że w roku 1933 złożył on profesję jako oblat benedyktyński³³.

Krąg zainteresowań Pinska był bardzo szeroki. Poza liturgiką, podejmował tematy związane z dogmatyką, patrologią, egzegezą, teologią moralną, ekumenizmem³⁴, teologią pastoralną, mariologią. Odnośnie do tej ostatniej dyscypliny, ze względu na swą wybitnie chrystocentryczną orientację podkreślana szczególnie i publicznie w roku maryjnym 1954³⁵, Pinsk był podejrzewany o minimalizm maryjny (więcej o „deplorable minimalismo”), co stwierdzić można z artykułu napisanego w „L'Osservatore Romano” (15.07.1954), którego ostrze krytyki skierowane było przeciwko niemu, jakkolwiek nie został on

³¹ Warto tu wspomnieć o szczególnych relacjach, które łączyły Pinska z Odo Caselem. Po okresie wzajemnej sympatii i intensywnej współpracy (np. J. Pinsk miał w czasopiśmie Casela, w JLW, od 1926 do 1931 stałą rubrykę obszernych omówień literatury liturgicznej, — wzajemnie pozytywnie recenzowali swoje książki, artykuły, często cytowali się wzajemnie), w latach trzydziestych obserwuje się duże oziębienie tych relacji. Echo tego nowego stanowiska, potwierdzonego także ustnymi opiniami osób znających J. Pinska, wysnuć można z anonimowego oskarżenia zawartego w art. naszego Autora „Theologisches Abenteurer?”, w: LL 3 (1936) I—XXIV.

³² Zob. R. Grosche, „Der christliche Sonntag”, 9 (1957) s. 234.

³³ Z archiwum opactwa Maria-Laach: „Die heilige Profess als Oblate der Abtei Maria-Laach hat Johannes Gregorius Pinsk in der Basilika derselben Abtei am 12. April 1933 abgelegt”.

³⁴ Na tym polu J. Pinsk był szczególnie aktywny. Tę działalność wysoko ocenił ewangelicki teolog, prof. W. Uhsadel, — *L'istanza dogmatica di Lutero*, in: „L'Osservatore Romano”, 21. 6. 1972. Pinsk uważał, że ekumenizm musi opierać się na wspólnej potrzebie dialogu, na wzajemnej woli porozumienia się, na częstych rozmowach i życzliwym wysłuchiowaniu odmiennych poglądów, na przemyślanym doborze tematów, itd. Tak pisze J. Pinsk w: *Das Gespräch zwischen den getrennten Christen*, in: Die Kraft, s. 294—299.

³⁵ Chodzi tutaj szczególnie o następujący artykuł Pinska: *Grundsätzliche und praktische Erwägungen zur christlichen Verkündigung im Marianischen Jahr*, in: Die Kraft, 342—362.

imiennie oskarżony³⁶. Zasadnicze miejsce Maryi widział Pinsk przy rodzinie ludzkiej, jedynym bowiem pośrednikiem między człowiekiem a Bogiem jest sam Jezus Chrystus.

Poza olbrzymią ilością artykułów, J. Pinsk opublikował również kilka prac bardziej obszernych i kompletnych, wydanych w formie książek. Wyliczamy je chronologicznie: *Vom Wesen der Liturgie*, Freiburg 1929; *Die Kirche Christi als Kirche der Völker*, Paderborn 1935; *Die sakramentale Welt*, Freiburg 1938; *Hoffnung auf Herrlichkeit*, Colmar 1944; *Krisis des Faustischen*, Berlin 1948; *Schritte zur Mitte*, Recklinghausen 1950; *Mysterium Crucis*, Düsseldorf 1952; *Bilder aus dem Leben unseres Heilandes*, Düsseldorf 1952; *Donum Dei*, Berlin 1955; — oraz pośmiertnie: *Die Kraft des Gotteswortes*, Düsseldorf 1964. Również te dzieła Pinska mają charakter przeważnie popularyzatorski³⁷.

Nie należy do naszych zadań podanie wyczerpującej analizy całej literackiej działalności Pinska. Raczej zarysujemy ją zdaniami o charakterze sumarycznym. J. Pinsk był wyjątkowym apostołem głoszącym na różne sposoby (artykuły, konferencje, transmisje radiowe itd.) niewyczerpane bogactwo tajemnic Chrystusa Pana, był teologicznym popularyzatorem, który umiał w sposób naukowo pogłębiony odpowiedzieć na najbardziej pilne potrzeby swego czasu³⁸. Dlatego jego piśmiennictwo było tak bardzo aktualne, trafne, ponieważ nie pozostawał obojętny wobec żadnego z ważnych problemów, czy to socjalnych czy eklezjalnych, religijnych czy politycznych, umieszczając je zawsze w perspektywie religijnej. Z pism wielkich teologów sobie współczesnych³⁹, umiał wydobyć i zinterpretować zdrową doktrynę, w pełni zgodną z oficjalną

³⁶ Zob. niektóre komentarze: R. Graber, *Die Mutter des Herrn im Glaubenssinn der Kirche*, in: M. Schmaus, A. Läpple (Hrsg) *Wahrheit und Zeugnis*, Düsseldorf 1964, s. 546; O. Karrer, dz. cyt., 13; C. J. Perl, dz. cyt., 415.

³⁷ Z tego trzy są zbiorami jego artykułów: *Die sakramentale Welt*, *Hoffnung auf Herrlichkeit*, *Schritte zur Mitte*.

³⁸ „...Pinsk gehört zu den Wegbereitern der religiösen und kirchlichen Erneuerung unseres Jahrhunderts...”, J. A. Jungmann, J. Pinsk, *Die Kraft des Gotteswortes* (Buchbesprechung), in: „Zeitschrift für katholische Theologie”, 87 (1965) s. 361; zob. również inną opinię: „Toute l'oeuvre de J. Pinsk vise à rendre à la vie chrétienne, par le moyen de la liturgie, la densité humaine... qui lui est propre...”, P. Duployé, dz. cyt., zob. również A. Exeler, art. cyt., s. 38 n.

³⁹ W licznych pracach Pinska powtarzają się najczęściej cytaty takich autorytetów, jak: Scheeben, R. Guardini, O. Casel, J. A. Möhler, K. Rahner, M. Buber, M. Schmanus, P. Vetter itd.

nauką Kościoła. Pełen osobistej odwagi nie wahał się podjąć także tematów niebezpiecznych w danym czasie⁴⁰. Styl jego piśmiennictwa, pełen wigoru i witalności jak zresztą cała jego osobowość, jakkolwiek bywał niekiedy polemiczny, zadziorny, twardy, ironiczny⁴¹, jednakże zawsze wypełniony był propozycjami konstruktywnymi. Jego pisarstwo nie odznaczało się filozoficznymi odcieniami kulturalnie pogłębionej teologii R. Guardiniego⁴², nie cieszyło się przymiotem głębokiej, historyczno — informacyjnej teologii Y. Congara czy K. Rahnera⁴³, ale posiadało rzadki przywilej docierania do szerokich mas, zarówno akademickich, czy na poziomie potrzeb parafialnych. Piśmiennictwo J. Pinska pozytywnie zaważyło na mentalności jemu współczesnych, szczególnie na polu odnowy liturgicznej i przygotowało właściwy klimat na przyjęcie reform liturgicznych Vaticanum II, wyprzedzając je co najmniej na czasową odległość jednego pokolenia. Stąd też płynie obowiązek przybliżenia istotnych, liturgicznych myśli Autora, których słuszność w wielu wypadkach potwierdził Sobór Watykański II.

III. NATURA AKTU LITURGICZNEGO

1. Liturgia jest akcją Chrystusa Pana

Nasz Autor, zanim odpowie na pytanie dotyczące istoty liturgii zajmuje się najpierw pojęciem Kościoła⁴⁴, bo w zrozu-

⁴⁰ Godna podkreślenia jest odwaga Pinska wyrażana w artykułach protestujących przeciwko wychowywaniu młodzieży w duchu narodowego socjalizmu, zob.: *Im Namen der Liturgie gegen religiösen Infantilismus, Feminismus und anderes*, in: LL 2 (1935) s. 50 n; *Die Kirche Jesu Christi als göttliche Gabe und menschliche Aufgabe*, in: Jugendpresse 1935.

⁴¹ Np.: „...durch solche Texte innerlich bereitet, ist die Gemeinschaft imstande, die Botschaft von der Geburt im Stalle recht zu verstehen, ohne an Ochs und Esel und am Stroh hängen zu bleiben...”, *Am Fest der Geburt des Herrn*, in: HD 12 (1958) s. 105.

⁴² H. Herrmann, art. cyt., s. 182.

⁴³ O. Karrer, art. cyt., s. 10.

⁴⁴ J. Pinsk, *Vom Wesen der katholischen Liturgie* (nakładem Autora wydany we Wrocławiu około 1930 r.), s. 5: „Die Frage nach dem Wesen der katholischen Liturgie ist im letzten gleichbedeutend mit der Frage nach Wesen der katholischen Kirche.” Aby nie rozszerzać niniejszego wprowadzenia, trzeba zaznaczyć, że Pinsk nie wychodzi poza klasyczne rozumienie Kościoła jako „Corpus Christi Mysticum”. Zob. np.: *Bedeutung der römischen Liturgie für die deutsche Frömmigkeit*, in: ABK 43 (1928) s. 109—123; *Heilige Schrift und die Kirche*, in: ABK 45 (1931) s. 202—210; *Die Kirche Christi als Kirche der Völker*,

mieniu Kościoła znajduje się punkt ciężkości określenia liturgii. Bóg założył Kościół w tym celu, aby umożliwić człowiekowi uczestnictwo w samym życiu bożym⁴⁵. Ten proces uczestnictwa musi być ciągle aktualny (in actu). Zapoczątkowany został historycznie działalnością zbawczą samego Chrystusa. On jest tym, który w Kościele odnawia i powtarza tę samą swoją działalność zbawczą aż po dzień dzisiejszy⁴⁶. Wszelkie spotkanie z Kościołem jest zawsze równoczesnym spotkaniem z powtarzaną przez Kościół zbawczą działalnością Chrystusa⁴⁷.

Należy tutaj zaraz wspomnieć, choćby w ogólnym zarysie, o następnej ważnej charakterystyce Kościoła, istotnej zresztą dla Jego struktury, której Pinsk dedykował wiele stron swej twórczości. Chodzi tu o rozumienie Kościoła jako „rzeczywistości paschalnej”, jako formy egzystencji zmartwychwstałego Chrystusa⁴⁸. Kościół jest paschalny poprzez swoje historyczne pochodzenie i w swej konstytucji. Historia Kościoła, obejmującego swym zasięgiem ludzkość wszelkich czasów, charakteryzuje się zawsze tym samym przymiotem „paschalności”, ponieważ jest on egzystencjalnie związany z tajemnicą Chrystusa zmartwychwstałego⁴⁹. Stąd zrozumiałe, że wszelka forma indywidualnego życia chrześcijanina jest esencjalnie włączona w życie Kościoła paschalnego. W pochodzeniu więc i w strukturze Kościoła znajduje się wyłączone wyjaśnienie i konsekwencja zarazem, wszelkiej akcji zbawczej Chrystusa

Paderborn 1935; *Die Kirche Jesu Christi...*, s. 144—161; *Die seelsorglich-praktische Auswertung der Enzyklika „Mystici Corporis”*, in: „*Die Kraft*”, s. 409—430; *Cooperante Spiritu Sancto*, HD 9 (1955) s. 33—37.

⁴⁵ J. Pinsk, *Die Besinnung auf die Liturgie*, Ms. 2.

⁴⁶ J. Pinsk, *Liturgie als lebendiges...*, s. 13.

⁴⁷ Tamże. Podobną myśl wyraża Pinsk w: *Bedeutung der römischen Lit. ...*, s. 111.

⁴⁸ „...Der auferstandene Christus begründet von der Neuheit seines Menschentums auch die neue Menschheit, deren geschichtliche Existenzform Seine Kirche ist. Die Gemeinschaft der Menschen in dieser Kirche wird nicht begründet durch Faktoren, die aus Blut und Boden, aus dem menschlichen Geistes- oder Willensleben stammen... Die Gemeinschaft trägt nun das Leben des auferstandenen Christus in sich. Damit aber ist sie verbindlich und in echter Verantwortung dazu gerufen, Sein Leben und Werk im Laufe der Geschichte fortzuführen bis zu dem Augenblick, auf den ihre ganze Existenz hingeordnet ist, bis zur Wiederkunft des Herrn...”: J. Pinsk, *Die Besinnung auf die Liturgie*, Ms 40.

⁴⁹ J. Pinsk, *Gedanken zum Herrenjahr*, Mainz 1963, s. 80 oraz 85: „durch das Pascha des Herrn sind wir „Söhne der Auferstehung”.

i w logicznym następstwie, wszelkiej działalności Kościoła rozumianego jako wykonawcy działalności Chrystusa⁵⁰.

Lecz czym jest właściwie owa działalność Chrystusa, na czym ona polega? Chrystus, pośrednik między Bogiem a ludźmi, ofiarował swe życie w celu pojednania człowieka z Bogiem. Chrystus pozostawił samego siebie i swoje życie pośród nas, aby kontynuować stale swoje dzieło zbawienia⁵¹, a Kościół przez Niego założony jest przekaznikiem tej zbawczej misji⁵². Jest ona realizowana w różny sposób, lecz zawsze jako bezpośrednia kontynuacja Jego działalności zbawczej⁵³.

Chrystus spełnia misję nieustannego pojednania między ludźmi i Bogiem jedynie w swoim Kościele⁵⁴. On jest jego siłą motoryczną. On jest tym, który podtrzymuje stale Kościół w jego zbawczej działalności⁵⁵. On określa sposób, w jaki ta działalność zbawcza ma być realizowana. Działalność ta jest powiązana z różnymi czynnikami historycznymi, kulturowymi i środowiskowymi danego czasu⁵⁶. Zmienne są przy tym jedynie formy przekazywania owej misji zbawczej, istotny zaś przekaz pozostaje stale niezmienny i jest pozaczasowy⁵⁷.

Na takim tle struktury Kościoła zarysowują się miejsce i zadania liturgii. Liturgia bowiem jest nieustannym powtarza-

⁵⁰ J. P i n s k, *Die Liturgie der Quell des christlichen Lebens*, Ms 20 n.

⁵¹ *Die Besinnung...*, s. 6.

⁵² *Bedeutung der römischen Liturgie...*, s. 111: „Die Fortsetzung dieses Erlösungswerkes, wodurch es in der ursprünglichen Fülle und Wirklichkeit den Menschen aller Zeiten und Länder zugänglich gemacht wird, vollzieht Christus in der Gemeinschaft seiner Kirche. Das kann nur dann geschehen, wenn die Kirche selbst Trägerin des göttlichen Lebens ist, wenn Christus selbst in dieser Kirche weiterlebt”.

⁵³ Tamże, s. 112.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ P i n s k wyjaśnia to na przykładzie sakramentów. „Ebenso feiern eigentlich nicht der Priester und die Gemeinde die Eucharistie, vielmehr ist es Christus, der mit Seinem Opfer, Seiner Erlösungstat, Seinem „Werk“ in ihrem Tun gegenwärtig wird. Dieses Wirken Christi gestaltet den Menschen und die menschliche Gemeinschaft neu. In der Taufe macht Christus aus dem Menschen etwas wesentlich Neues, indem Er ihn in Sein neues Menschentum aufnimmt und ihm so Anteil am ewigen Leben verleiht. Dasselbe geschieht in entsprechender Weise in den anderen Sakramenten. Christus rückt im liturgischen Akt dem einzelnen Menschen und der menschlichen Gemeinschaft unmittelbar auf den Leib, Er greift sie und leitet damit jenen Prozess, ein, der seine Offenbarung und seinem Abschluss findet mit dem Wort Dessen, Der auf dem Throne sitzt: „Siehe, ich mache alles neu”. (Apk 21, 5): „*Die Besinnung...*, s. 6 n.

⁵⁶ J. P i n s k, *Bedeutung der röm.*, s. 112.

⁵⁷ J. P i n s k, *Liturgie als lebendiges...*, s. 12.

niem w czasie akcji zbawczej Chrystusa, akcji zorientowanej w kierunku „zdobycia” ludu dla Boga. Zbliżyamy się tutaj do bezpośredniej odpowiedzi na zadane powyżej pytanie: na czym polega zbawcza akcja Chrystusa. Pinski zwięźle odpowiada, że Chrystus całym swym ciałem, całym sobą, zwyciężając śmierć, wprowadził ludzkość w nowe wymiary życia i zagwarantował nam swą nieprzerwaną pomoc aż po krańce historii⁵⁸. Pomoc ta wyrażona jest obecnością Chrystusa w każdym akcie liturgicznym. Owa pośrednicząca obecność Chrystusa, wyrażona jest najprościej w doksologii: „Per ipsum, cum ipso et in ipso...”⁵⁹.

Życie wspólnotowe, a takim charakteryzuje się szczególnie Kościół, ze względów socjologicznych związane jest z potrzebą form. W życiu wspólnotowym Kościół manifestuje na zewnątrz swoje pulsujące życie różnymi formami. Demonstrują one jednak jedynie zewnętrzny aspekt rzeczywistości nadprzyrodzonych. Podobnie dzieje się w każdym akcie liturgicznym. Rdzeniem jego pozostaje zawsze osobowy Chrystus jako podstawowy wykonawca aktu liturgicznego⁶⁰. Dlatego zrozumiałe jest, że w każdym akcie liturgicznym zauważa się pewien element stały, ponadczasowy, konstytutywny, niezależny od historycznych zmian kulturowych i od reform struktur liturgicznych. Związany jest on bowiem wprost lub pośrednio z osobą Chrystusa Pana, np.: to Chrystus określił: materię chrztu (wodę), chleb i wino w Eucharystii itd.⁶¹

Równocześnie, Chrystus jest jedynym fundamentem i

⁵⁸ Tamże, s. 9: „So können wir die Frage, worin das Werk Christi besteht, beantworten: darin, dass Er an Seinem eigenen Leib, Seinem eigenen Menschentum den Tod, besser noch gesagt, die Sterblichkeit überwunden hat und das Menschentum in die Herrlichkeit eines bis dahin völlig neuen Lebenszustandes geführt hat. Diese Transponierung des Menschentums aus der Situation des Sterbenmüssens in die der Unsterblichkeit, aus der Erniedrigung in die Herrlichkeit — dieses ist die Leistung Christi, eine Befreiungstat, vor der jede geschichtlich mögliche Befreiung ihre Bedeutung verliert”. Por. analizę tych problemów dokonaną przez B. Dress, art. cyt., s. 20 n.

⁵⁹ *Liturgie als lebendiges...*, s. 13: „...In den liturgischen Akten steht also Christus wie nirgendwo im religiösen Leben als der eigentliche Mittler zwischen uns und dem Vater da, „Durch Ihn und mit Ihm und in Ihm” kommt das Leben Gottes zu uns, und „durch Ihn und mit Ihm und in Ihm” werden wir zum Lob und zur Verherrlichung des Dreieinigen Gottes dem Vater dargestellt. Diese Sätze am Ende des Messkannons charakterisieren im Grunde genommen jeden liturgischen Akt...”.

⁶⁰ Tamże, s. 12.

⁶¹ Tamże, s. 13.

wyjaśnieniem duchowej skuteczności wszelkiej akcji i celebracji liturgicznej⁶², ponieważ jest on pierwszym i głównym liturgiem⁶³. To Chrystus jest tym, który udziela chrztu św., On jest tym, który przebacza grzechy, On jest głównym wykonawcą liturgii eucharystycznej⁶⁴. Tu należy zaraz nadmienić, że Chrystus sam zdecydował, aby ta zbawcza działalność liturgiczna była spełniana i realizowana w Jego Kościele⁶⁵, ponieważ jedynie tu źródła łaski są bezpośrednio człowiekowi dostępne⁶⁶. W tym świetle wyjaśnić można „konkretność”, przystępność i dotykalność nieomal wszelkich akcji liturgicznych, w których człowiek uczestniczy⁶⁷. Ta „przystępność” akcji liturgicznych Chrystusa wcale nie osłabia waloru obiektywności. Jest to bowiem akt osobowy ze strony Chrystusa

⁶² J. P i n s k, *Divine worship. An essay on the nature of the catholic Liturgy*, Collegeville 1931, s. 9 nn; J. P i n s k, *Vom Wesen der katholischen Liturgie*, s. 6: „...In allen liturgischen Funktionen ist es nicht der Mensch, der wirkt, sondern Christus selbst. Liturgie ist Wirken Christi. Daher auch die alle menschlichen Schranken übersteigende Kraft des liturgischen Aktes. Das gilt von allen Gebieten des liturgischen Lebens und Wirkens...”.

⁶³ „...Liturgie ist das Werk eines einzelnen für das Volk; Christus ist unser Liturge (Hbr 8, 6), insofern er uns sein Leben vermittelt. Daher sind Opfer und Sakramente als lebensspendende Akte Jesu Christi die eigentlichen liturgischen Akte, denn in ihnen wird, wie übrigens auch zum Teil in den Sakramentalien, das Wirken Christi uns gegenwärtig in einer Form, in der wir es empfangen und auswirken können”: J. P i n s k, *Alles Liturgie?* in: LZ 3 (1930—1931) s. 328. Podobną opinię wyraża P i n s k również w: *Liturgie als lebendiges...*, s. 7, oraz in: *Die Besinnung...*, s. 2 n: „Christus ist unser Liturge und seine Liturgie ist unendlich erhaben über alle Leistungen, die je ein Priester oder ein anderer für das Volk vollbracht hat (Hebr. 8, 2—6)...”.

⁶⁴ J. P i n s k, *Schritte zur Mitte*, Recklinghausen 1957, s. 187: „Der eigentliche Vollzieher des liturgischen Aktes ist immer Christus. Er ist es, Der tauft; Er ist es, Der Sünden vergibt; Er ist es, Der die Feier der Messe vollzieht; Er ist es, der segnet. Daher stellt jeder liturgische Akt für den Menschen eine unmittelbare Begegnung mit Christus dar, bei der Christus im grundgenommen immer wieder das gleiche vermittelt: die Erhöhung des Menschen in das ewige Leben Gottes...”.

⁶⁵ Tamże, s. 188.

⁶⁶ Tamże, s. 187.

⁶⁷ „...weil in keinen anderen Akt Christus so unmittelbar Sein Erlösungswerk den Menschen zugänglich macht wie in der Liturgie — Denken Si nur, wie Konkret Christus im liturgischen Akt der Eucharistie etwa Brot und Wein „behandelt”; denken Sie, wie konkret Christus den Menschen ergreift, wenn Er ihn in der Taufe zum Kinde Gottes gestaltet; denken Sie weiter, wie unmittelbar Christus in die von der Sünde veranstaltete Situation des Menschen hineinwirkt, wenn Er den Menschen ganz konkret „in Ordnung bringt” durch die Lossprechung im Bussakrament. Denken Sie, was es heisst, wenn Wasser und

kierowany do każdego człowieka⁶⁸. Chrystus zamierza takim liturgicznym aktem umożliwić i ułatwić osobowe spotkanie z Bogiem Ojcem. Przewodzi On zarazem jako odwieczny kapłan i jako Głowa odkupionej ludzkości w tym ustawicznym pochodzie ludzkości w kierunku Boga Ojca⁶⁹. Tym społecznym motywem akty liturgiczne różnią się od jakichkolwiek czynności religijnych⁷⁰, ćwiczeń duchowych, medytacji itd.⁷¹ Owszem, te wspomniane czynności mają niewątpliwie swą wartość religijną, lecz różnią się zasadniczo od funkcji liturgicznych⁷². Liturgia bowiem nie jest jedynie modlitwą czy samą duchowością, jakkolwiek zawarte są one w czynności liturgicznej⁷³. Owszem, w każdej modlitwie wspólnej następuje pewna „wzajemność teologiczna”, w której Chrystus, zgodnie z pawłową nauką jest „Oblubieńcem”, a Kościół modlący się „oblubienicą”. Ale taka modlitwa uzyskać może jeszcze dodatkowy walor, mianowicie — liturgiczny⁷⁴.

Pogląd ten wywołał pewną polemikę z J. A. Jungmannem⁷⁵. Pinsk broni tu poglądu, że nie wszystko co się spełnia w Kościele w sensie celebracyjnym można nazwać liturgią, np. nabożeństwo różańcowe, śpiew religijny (np.: „Ich möchte ein Blümlein werden”, „chciałbym stać się kwiateczkiem!”), itd. Przez brak bezpośredniego elementu kapłańskiego w takiej mo-

Ol geweiht werden. In allen diesen liturgischen Akten wird der innere Sinn der Liturgie immer wieder deutlich...”: *Liturgie als lebendiges...*, s. 13 n.

⁶⁸ *Schritte zur Mitte*, s. 189: „...So bedeutet Liturgie für jeden das eine: persönliche Begegnung mit Christus, in die Gesamtheit seines Lebens miteinbegriffen ist. Das heisst, dass Gott uns in der Liturgie der Kirche unmittelbar anpackt und gestaltet...”.

⁶⁹ *Liturgie als lebendiges...*, s. 13.

⁷⁰ Tamże. „...Unter diesem Gesichtspunkt lassen sich die liturgischen Akte von allen religiösen Akten abgrenzen, und es wird von hier aus deutlich, dass es im Rahmen des kirchlichen Gemeinschaftslebens keinen vollkommeneren Akt gibt als den eigentlichen liturgischen Akt und zwar deswegen...”.

⁷¹ *Schritte zur Mitte*, s. 187.

⁷² Tamże. „...Doch besteht zwischen ihnen und den liturgischen Handlungen ein wesentlicher Unterschied insofern, als jeder liturgische Akt die eine grosse Tat Christi der Gemeinde und dem einzelnen zugänglich macht...”.

⁷³ *Alles Liturgie?*, s. 329.

⁷⁴ Tamże. Zob. również J. Pinsk, *Die Liturgie als Grundlage für die religiöse Wirklichkeit von Kirche, Diözese und Pfarrei*, in: LZ 4 (1931—1932) s. 435; *Die Liturgie der Quell...*, s. 21 n.

⁷⁵ *Alles Liturgie?*, s. 328 n.

dlitwie, niektóre formy modlitewne nie mają charakteru liturgicznego⁷⁶.

Moment eklezjalny aktu liturgicznego zostanie szerzej omówiony później. Tutaj chcieliśmy wydobyć te myśli J. Pinska, które z naciskiem podkreślają, że esencjalnym przymiotem aktu liturgicznego jest jego chrystocentryczność. Liturgia zatem odnajduje swój cel w uczestniczeniu w akcjach zbawczych historycznie zapoczątkowanych przez Chrystusa.

2. Liturgia: „re — praesentatio” dzieła zbawienia

Innym, częstym określeniem aktu liturgicznego, chętnie używanym przez Pinska, jest definicja liturgii jako „re — praesentatio” — uobecnienie, aktualizacja zbawczego dzieła Chrystusa Pana. Problem ten jest oczywiście mocno zakorzeniony w całość argumentacji omówionej w poprzednim paragrafie. W niniejszym, chodzi przede wszystkim o żywą obecność Chrystusa w sensie aktualizacji dzieła zbawienia, powtarzane w specyficzny sposób w celebracji liturgicznej.

W poprzednim paragrafie stwierdziliśmy za Pinskiem, że „opus salutis” Chrystusa, poprzez czynności liturgiczne, jest stale „in actu”⁷⁷. Poprzez liturgię, zgodnie z oracją z IX niedzieli „per annum” Mszału Trydenckiego, „opus nostrae redemptionis exercetur”, i ta działalność Chrystusa wyrażona w liturgii i poprzez liturgię ma jeden zasadniczy dziś cel — chce przemiany człowieka, chce stworzyć z niego „nova creatura”⁷⁸. Celowość odkupieńczej akcji Chrystusa polega na wprowadzeniu nowego porządku zbawczego, nadprzyrodzonego, orientującego człowieka w kierunku Boga. Stąd też teocentryczny charakter liturgii⁷⁹.

W tym sensie akt liturgiczny jest niezależny zarówno od potrzeb religijnych człowieka jak i od przymiotów moral-

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ J. P i n s k i, *Bedeutung der röm....*, s. 113.

⁷⁸ Tamże. Zob. również: J. P i n s k i, *Die sakramentale...*, s. 50 nn. s. 7; *Bedeutung der röm. Liturgie...*, s. 114: „...In dieser Bindung offenbart sich der theozentrische Charakter der Liturgie. Gott und sein Wirken ist Mittelpunkt und Masstab; und zwar Gott in seiner letzten Absolutheit: der dreieinige Gott. Daher ist der menschgewordene Gottessohn nicht das Ziel der liturgischen Handlungen und Gebete, sondern ihr Vermittler, als ihr Haupt und Herr (por. 1 Kor 3, 23; 15, 23 nn; Eph. 1, 10)...”

nych celebransa⁸⁰. Liturgia wypełniona jest bowiem treściami nadprzyrodzonymi, a nie ludzkimi. Przykładem są tutaj celebracje sakramentalne, w których istotna jest obecność Chrystusa, a celebransi są jedynie Jego przedstawicielami i wykonawcami⁸¹. Są oni jednakże niezbędnyimi ministrami liturgicznymi. Liturgia bowiem jest nie tylko re — praesentatio dzieła zbawczego Chrystusa, lecz także re — praesentatio samej osoby Chrystusa Pana⁸².

Przypomina się tu, że wszystkie czynności liturgiczne obdarzone są ważnym wymiarem: konkretnością. Nie można zatem widzieć w liturgii jedynie pamiątkę zewnętrzną, ceremonię kommemoracyjną, jakieś echo, odniesienie wspomnieniowe, abstrakcyjne zresztą. Liturgia zawiera w sobie obiektywną pamiątkę faktów historycznych, w celebracyjny sposób rzeczywiście uobecnionych⁸³. Pinsk z naciskiem zaznacza: liturgia jest mistrzynią katolickiego realizmu⁸⁴. I jakkolwiek realizm liturgiczny bazuje na historycznych wydarzeniach z

⁸⁰ Tamże, s. 113: „...Die Wirklichkeit der Liturgie ist übernatürlich, ist göttlich und damit auch zunächst unabhängig vom religiösen Bedürfnis und von der religiösen Stimmung des Menschen. Ja, die Liturgie kann deswegen auch unabhängig sein von dem sittlich-religiösen Zustand des einzelnen Menschen. Auch der verkommenste Priester, auch wenn er ungläubig ist, kann das der Erlösung in der Messe erneuern... Ich betone das alles so stark, um auf die innere übernatürliche, göttliche Wirklichkeit des liturgischen Aktes aufmerksam zu machen. Der Grund dieser Wirklichkeit liegt in der die liturgischen Formen erfüllenden Tätigkeit Christi...”.

⁸¹ J. P i n s k, *Die Besinnung auf die Liturgie*, s. 5 n.

⁸² Tamże.

⁸³ J. P i n s k, *Vom Wesen der kath. Liturgie*, s. 7: „Daraus ergibt sich, dass allen liturgischen Funktionen eine ganz ungeheure Realität zukommt. Ich meine das so, dass die liturgischen Akte und liturgischen Feiern nicht nur Erinnerungen oder abstrakte Gedenkfeiern sind, sondern dass sie in Wirklichkeit das geben und bringen, wovon man in ihnen redet und betet. So ist, um ein konkretes Beispiel zu nennen, die christliche Osterfeier nicht nur Erinnerung an die Auferstehung Jesu, sondern sie ist die Auferstehung des in seiner Kirche fortlebenden Christus selbst, eine Feier, in der die Gemeinde und der Einzelne in die Erlösungstat Jesu real einbezogen wird...”. Zob. również: *Bedeutung der röm. Liturgie*, s. 113: „...Die Liturgie geht über dieses historische Sicherinnern weit hinaus; sie ist eben „re-praesentatio”, d. h. Gegenwart. Ihre Feste sind daher nicht nur Gedenktage, sondern sie bringen uns das realiter, woran wir denken, sie bringen uns Förderung des neuen Lebens in der Auferstehung, der Geistessendung, der Himmelfahrt. Die Messe ist nicht nur abstrakte Erinnerung an die Passion des Herrn, auch nicht nur bildhafte Darstellung, sondern sie ist die Passion selbst”.

⁸⁴ P. Duployé, dz. cyt., s. 13 n.

życia Chrystusa, jednakże jest zarazem daleki od podejrzeń o „historycyzm”, pomimo licznych tego rodzaju opinii. Liturgia jest bowiem jedynie aktualizacją w czasie teraźniejszym historycznych wydarzeń, które przyniosły i przynoszą człowiekowi zbawienie⁸⁵. Czas teraźniejszy i historyczna rzeczywistość odnajdują w liturgii doskonałą symbiozę. Pinsk uważa ten moment liturgii za bardzo ważny.

Chrystus sam zdecydował, że liturgia stała się zbawczym i twórczym źródłem łaski⁸⁶. Jest więc rzeczywistością nadprzyrodzoną. Wszelka zatem opinia, jakoby coś z istoty liturgii pochodziło od człowieka, jest błędna. Pinsk uzasadnia to, podkreślając kolejny wymiar aktu liturgicznego, który wynika z obecności Chrystusa w każdym akcie liturgicznym⁸⁷. Chrystus mianowicie „deifikuje” akcję liturgiczną, bo On jest Tym, który udziela sakramentu chrztu, a nie Paweł czy Apollo (I Kor 1, 13)⁸⁸. Nie oznacza to wcale jakiegoś ograniczenia wolności człowieka, lecz jest jedynie dowodem bogactwa życia Bożego proponowanego człowiekowi⁸⁹.

Rzeczywista obecność Chrystusa w akcie liturgicznym powoduje jeszcze jeden skutek. Owoce zbawienia reprezentowane czynnościami liturgicznymi sprawiają, że stajemy się świadomymi dłużnikami Chrystusa. Liturgia zatem rodzi w człowieku głęboką świadomość pokory⁹⁰, która ułatwia narodziny „nowego stworzenia”. I ta pokora, odwrotnie, przypomi-

⁸⁵ J. Pinsk, *Die sakramentale Welt...*, s. 175 n.

⁸⁶ J. Pinsk, *Quelques fruits du mouvement liturgique*, in: QLP 19 (1934) s. 246: „...nous touchons peut-être ici la principale faiblesse de la piété moderne, — que le Christ n'est pas seulement pour nous une figure de l'histoire, mais que, par les sacrements, sa vie est véritablement en nous; que, dans les mystères de l'Eglise son oeuvre rédemptrice est actuellement réalisée... Comprendre tout ce qu'embrasse la vie chrétienne, c'est comprendre en même temps nos relations vitales avec le Christ. — Ici aussi il me semble que le résultat essentiel de l'initiation à l'acte liturgique et à sa portée, c'est de nous faire mieux estimer à sa juste valeur, à côté du sens de „Vivre pour le Christ”, celui du „entrer dans le Christ”.

⁸⁷ *Die Bedeutung der röm. Liturgie...*, s. 113; *Divine worship*, s. 14; *Vom Wesen der kath. Liturgie*, s. 8.

⁸⁸ *Die Besinnung...*, s. 8.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ *Vom Wesen der kath. Liturgie*, s. 8: „... Menschen, die um jeden Preis an ihrer Armseligkeit und Kleinheit festhalten wollen, nur weil es eben ihre Armseligkeit und ihre Kleinheit ist, bleibt der Weg zum Objektiven der Liturgie und damit zum wahren Christsein verschlossen. So zwingt die Liturgie mehr als jede rein ethische Ermahnung und Belehrung zur entscheidenden Tugend des religiösen Menschen: zu wesensmässiger Demut...”.

na, że podstawowym wykonawcą aktu liturgicznego, wczoraj i dziś jest zawsze ten sam Chrystus.

Zrozumiałe jest, że ta aktualizacja dzieła zbawczego Chrystusa (re — praesentatio), która dokonuje się w liturgii i poprzez liturgię, jest niezależna od czasu historycznego, ponieważ jest ponad czasem⁸¹.

3. Liturgia — dziełem dla ludu

Dzieło zbawcze Chrystusa Pana jest kontynuowane w Kościele⁸². Należy to do jego fundamentalnych zadań⁸³. Życie Kościoła i w Kościele realizuje się głównie poprzez liturgię, a nie poprzez różną aktywność kulturalną, ekonomiczną, świecką czy nawet religijną⁸⁴. Jeśli uważamy liturgię zgodnie z jej klasyczną definicją za „dzieło dla ludu”, ma to swoje dość pre-

⁸¹ J. Pinsk, *Die Liturgischen Homilie*, in: „Sanctificatio Nostra” (März-April 1955) in: *Gedanken zum Herrenjahr*, Mainz 1963, s. 19: „...Wie die allen Sakramenten wesentliche Gnadengabe die Vermittlung oder Intensivierung unserer Teilnahme am Leben Gottes in Christus ist, so ist der wesentliche, sich immer gleichbleibende Vorgang des eucharistischen Opfers die „re-praesentatio” des Erlösungswerkes Christi. Die repraesentatio umfasst unabhängig von den Festen und Zeiten des heiligen Jahres der Kirche das Erlösungswerk Christi, das in seinem Sterben und in seiner Erhöhung die Vollendung erfahren hat...”.

⁸² *Liturgie als lebendiges...*, s. 10: „Die Kirche als Gemeinschaft trägt das Christi Werk und führt es aus...”; s. 12: „...Die Kirche ist in ihrer historischen Existenz wesentlich sakramentale Kirche, also angewiesen auf die liturgischen Akte, weil sich in ihnen das Werk Christi darstellt...”.

⁸³ Tamże, s. 11 „...Das Leben der Kirche vollzieht sich in der Liturgie, das heisst in jenen Handlungen, in denen Christus Sein Werk in der Gemeinschaft der Kirche fortführt und es allen Menschen zugänglich macht. Da lebt das eigentliche Leben der Kirche; und nur von aus lässt sich in rechter Weise bestimmen, was es heisst „mit der Kirche leben” — „sentire cum Ecclesia”! Tę samą myśl powtarza Pinsk w: *Religion im luftleeren Raum*, in: *LL 1* (1934) s. 11—17. Podany tutaj tekst pochodzi ze skróconego opracowania z *Lit. Jahrbuch 7* (1957) 135 n: „Was Christus in seinem irdischen Leben seiner eimen menschlichen Natur vermittelt hat, das vermittelt er allen Menschen in seiner Kirche dadurch, dass er sein göttliches Leben, sein Leiden, sein Sterben, seine Auferstehung und seine Himmelfahrt zu allen Zeiten und für alle Gemeinschaften wieder gegenwärtig werden lässt... Das ist der tiefste Sinn des Satzes: „Was bei Christus sichtbar gewesen ist, ist in die Mysterien der Kirche übergegangen”. Die Mysterien der Kirche bilden in ihrer Fülle die Liturgie der Kirche; sie sind im eigentlichen Sinne „göttliche” Liturgie, d. h. Werk des menschgewordenen Gottessohnes für das Volk; der Inhalt dieses Werkes ist die Vermittlung göttlichen Lebens an die Menschheit”.

⁸⁴ J. Pinsk, *Liturgie als lebendiges...*, s. 11.

czyjne znaczenie: jest to bowiem przede wszystkim włączenie ludu w tajemnicę ekonomii zbawienia, odnawianej; kontynuowanej i aktualizowanej w tajemnicach Kościoła⁹⁵.

Chrystus, poprzez swoje dzieło zbawcze, uwolnił człowieka od śmierci i nadał mu nowe perspektywy życia, ofiarując mu życie Boże⁹⁶. Chrystus, poprzez odkupionej człowieka (nova creatura), stworzył specjalne warunki do powołania odpowiedniego środowiska, pośród którego może być kontynuowane zbawcze dzieło. Tym środowiskiem jest społeczność Kościoła. I z tej społeczności Kościoła można czerpać życie boże właśnie poprzez liturgię. Tym samym Kościół również osiąga swój cel i swoją misję⁹⁷. Zauważa się więc tutaj organiczną i wzajemną wymianę celów i zadań istniejących między Kościołem a liturgią. Wymiana ta w sensie historycznym zaczęła się urzeczywistniać prawie równocześnie⁹⁸.

Połączone ze sobą w ścisłej i wewnętrznej zależności i wymianie, Kościół i liturgia uzupełniają zbawcze dzieło zapoczątkowane przez Chrystusa. Dzieło to miało swój moment historyczny, swoje określone miejsce, czas i cel. Podobny proces

⁹⁵ J. P i n s k, *Die einigende Kraft der Liturgie*, Mns „s. 2 n: „Liturgie heisst... Werk für das Volk... Von hier aus versteht sich, warum Paulus den Herrn unseren Liturgen nennt. Das grosse Erlösungswerk Christi, dessen tiefsten Sinn der Herr in das Wort zusammenfasst: „Ich bin gekommen, damit sie das Leben haben, das Leben in Fülle“, dieses historische Erlösungswerk Christi wird in der Liturgie der Kirche immer wieder gegenwärtig“.

⁹⁶ J. P i n s k, *Schritte zur Mitte*, s. 186.

⁹⁷ *Vom Wesen der kath. Liturgie*, s. 6: „...Das Wesen der Erlösung liegt aber zunächst nicht in der Mitteilung neuer Wahrheiten, auch nicht in der Ausstellung neuer Gebote, sondern liegt primär darin, dass den Menschen das Leben Gottes durch Christus geschenkt wird. Diese Mitteilung und Fortpflanzung göttlichen Lebens ist also auch die eigentliche Aufgabe der heiligen Kirche. Sie erfüllt diese Aufgabe ihrer Liturgie; denn das, was den Menschen zum Glied der Kirche macht, was ihn also in den geheimnisvollen Leib Christi eingliedert, ist nicht etwa die Annahme von Glaubenswahrheiten, auch nicht die Befolgung von moralischen Vorschriften, ist überhaupt kein menschlicher Akt, sondern eine Tat Gottes, die nach dem Willen des Erlösers durch die liturgische Handlung vollzogen wird...“ oraz: „...Denn Liturgie ist in ihrem Wesen nichts anderes als das unmittelbare und personale Heilswirken des Christus in den sichtbaren Formen Gemeinschaft, der Kirche“: *Die Besinnung auf die Liturgie*, s. 5.

⁹⁸ *Liturgie als lebendiges...*, s. 10: „...Mit dem Augenblick, in dem das Werk Christi durch die Kirche für die Menschheit fruchtbar wird, verwirklicht sich der ursprüngliche Sien der „leiturgia“. Mit dem Augenblick, in dem die Kirche historisch in Erscheinung tritt, beginnt auch die Liturgie“.

zauważa się w czynnościach liturgicznych. Są one egzystencjalnie związane z historią zbawienia ludu Bożego. Dla niego są one przeznaczone. Dla określonego zawsze ludu bożego. Liturgia istnieje o tyle, o ile na ziemi, w sensie historycznym istnieje lud boży (populus Dei), dla którego Chrystus ofiarował siebie samego⁹⁹. Liturgia zatem, w swej istocie charakteryzuje się przymiotem „socjalności”, co oczywiście nie osłabia indywidualnej i osobowej obecności Chrystusa w każdym akcie liturgicznym¹⁰⁰. Z drugiej zaś strony, zbawcza obecność Chrystusa w akcie liturgicznym nie byłaby pełna, jeśliby nie służyła wprost społeczności, ludowi¹⁰¹. Ten społeczny charakter liturgii był już „zaprogramowany” przez Boga samego, aby Kościół mógł się urzeczywistniać i uobecniać jako „Corpus Christi Mysticum”¹⁰². Wynika stąd, że pomimo, iż w społeczności, jednostka — indywiduum odgrywa istotną rolę (jednostka stanowi bowiem o społeczności), Kościół może urzeczywistnić siebie jedynie jako społeczność, jako „Corpus Christi Mysticum”, jako zgromadzenie, którego głową jest sam Chrystus¹⁰³.

⁹⁹ *Die sakramentale Welt*, s. 45.

¹⁰⁰ J. P i n s k, *Religion im luftleeren Raum*, s. 16. (cyt. wg „Liturgisches Leben”, zob. przypis 93): „Diese Gemeinschaftsform ist notwendig, weil die individuelle Erscheinungsform Christi keine wahre Eingliederung anderer Persönlichkeiten in das eigentliche Leben Christi ermöglicht. Das ist der Vorzug der Gemeinschaftsform gegenüber der individuellen Form; aber was sich in dieser Gemeinschaftsform der Liturgie vollzieht, sind und bleiben die persönlichen Akte Christi, so dass ein Mitvollziehen dieser nicht ein nivellierendes Aufgehen in einer Gemeinschaft bedeutet, sondern eine Erhöhung der menschlichen Persönlichkeit in der höheren Persönlichkeit Christi”.

¹⁰¹ *Liturgie als lebendiges...*, s. 10: „Aber dieses unerhörte Werk Christi wäre noch keine „leiturgeia”, sofern es isoliert in sich verlief, sofern es nur Ihm nützte, sofern Er damit nur Seine Menschheit zu Vollkommenheit geführt hätte. „Leiturgeia” würde dieses Werk erst dann sein, wenn es sich auswirkte für die Gesamtheit, für ein Volk, für die Menschheit. So ist es denn nötig, darauf hinzuweisen, dass das Schicksal der Menschheit Christi kein isoliertes geblieben ist”.

¹⁰² *Bedeutung der röm. Liturgie...*, s. 117: „Wenn der Vollzug der Liturgie an das Corpus Christi Mysticum gebunden ist, so ist damit der Gemeinschaftscharakter der Liturgie gegeben und es ist von grösster Bedeutung, dass wir uns daran erinnern dass dieser Gemeinschaftscharakter von Gott gewollt ist. In der Liturgie gibt es keinen Akt, der sich nur zwischen Gott und der Seele abspielt, immer ist die Gemeinschaft des Corpus Christi Mysticum entscheidend”.

¹⁰³ Tamże s. 117. n. Poglądy J. P i n s k a należy tutaj rozpatrywać na tle epoki, będącej wówczas pod mocnym wpływem spekulatywno-subiektywnej filozofii, nacechowanej zarazem indywidualnym sentymentalizmem.

Jednostka jest włączona w społeczność¹⁰⁴. Razem z nią, ożywiona Duchem Świętym znajdzie w liturgii bezpieczną i pewną drogę zbawienia. Otrzymuje bowiem ona solidny pokarm nadprzyrodzony i odnajduje podtrzymującą rację życia, osadzoną w naturalnej oprawie codziennego życia¹⁰⁵.

Należy tu zarazem wymienić inny przymiot liturgii, powiązany organicznie z poprzednim, społecznym wymiarem. Chodzi tu o jednoczący walor aktu liturgicznego¹⁰⁶. Każda społeczność zwłaszcza kościelna, nie może egzystować długo, jeśli wewnątrznie byłaby podzielona. W życiu Kościoła podstawowym elementem jednoczącym nie są prawa administracyjne, dyscyplina prawna czy nawet sama doktryna, lecz przede wszystkim celebrowanie liturgiczne. Zwłaszcza z eucharystii czerpie lud mocną pomoc sakramentalną i duchową. Eucharystia gromadząc wiernych wokół jednego ołtarza, stanowi podstawę trwałej jedności, zdolnej oprzeć się wszelkim rozłamom w Kościele¹⁰⁷. Nie trudno zatem odnaleźć w liturgii jednoczący element socjalny, także w sensie politycznym czy historycznym¹⁰⁸. J. Pinsk z emfazą zauważa, że element jednoczący wynikający z liturgii, jest zarazem twórczą siłą, duchową wartością, która ożywiając Kościół służy zarazem ludowi samemu¹⁰⁹.

¹⁰⁴ *Vom Wesen der kath. Liturgie...*, s. 8.

¹⁰⁵ *Bedeutung der röm. Liturgie...*, s. 117 n.

¹⁰⁶ *Die einigende Kraft...*, s. 3.

¹⁰⁷ Tamże: „...Die Kirche schafft also ihre Einheit primär nicht durch ihre Lehre und durch ihre Disziplin, sondern dadurch, dass sie in ihren liturgischen Akten den Gläubigen immer wieder das eine neue Leben in Fülle, das Pneuma Christi spendet... Der liturgische Akt, der die Einheit der Kirche am stärksten bewirkt, ist die Feier der Eucharistie, denn in ihr werden alle Gläubigen in der einen Opfergabe zusammengeschlossen zum einen Leibe Christi, in dieser Feier wird immer wieder von neuem das Wort des hl. Paulus realisiert: „ein Brot, ein Leib sind wir viele“.

¹⁰⁸ *Die Besinnung auf die Liturgie*, s. 10: „Aufgrund solcher Gedankengänge vermögen wir wohl zu begreifen, warum Karl der Grosse sich so um die Einheit der Liturgie in seinem Reiche mühte. Er wusste sehr wohl, was er tat, wenn er bestrebt war, den Stämmen seines Reiches für ihre Einheit eine Grundlage zu geben, die auf dem umfassenden, alle menschlichen Anlagen erfüllenden Werk Gottes in der Kirche Jesu Christi beruht... Unter diesem Gesichtspunkt erscheint die Besinnung auf die Liturgie als ein wesentlicher Faktor für die Re-integration des Abendlandes, das als solches nur dann seine Stabilität gewinnt, wenn es die Ausrichtung auf die grosse Gemeinschaft des Reiches Gottes wahrnt...“.

¹⁰⁹ Tamże, s. 8 nn.

IV. CHARAKTER KOSMICZNY AKTU LITURGICZNEGO

Liturgia, wg naszego Autora, w sensie szerszym obejmuje całe „universum”, począwszy od momentu stworzenia świata aż po powtórne przyjście Chrystusa. Liturgia tworzy zatem pewnego rodzaju zamknięty krąg. W ziemskim życiu Chrystusa krąg ten rozpoczyna się Wcieleniem a kończy się jego zmartwychwstaniem. Do zadań liturgii należy połączenie tych dwóch wydarzeń zbawczych w życiu Kościoła. Wcielenie Chrystusa dotyka całą naturę ludzką, ma wymiary uniwersalne; wprowadziło nową rzeczywistość, ogarnęło sobą cały kosmos, uświęciło go i „usakramentalniło”. Kosmos, poprzez tajemnicę Wcielenia i równoczesnego uświęcenia, stał się środkiem, materią liturgii. Liturgia osiągnęła tym samym wymiary kosmiczne i jest kontynuacją podstawowego misterium chrześcijaństwa, czyli Wcielenia. Powtarzanie Wcielenia poprzez liturgię dokonuje się w całym kręgu roku liturgicznego, z Wielkanocą w centrum.

W takiej kosmicznej wizji liturgii, szczególnego znaczenia nabiera problem uświęcenia świata, które jest skutkiem Wcielenia. Nośnikiem tego procesu jest „Pneuma Christi”.

1. Wcielenie: „consecratio mundi” poprzez liturgię

a) „Consecratio mundi” skutkiem Wcielenia.

Egzystencja Chrystusa w Kościele wynika z faktu, że Słowo Boże stało się ciałem i przychodząc na świat przyniosło ze sobą nową rzeczywistość: zbawienie, odkupienie¹¹⁰. Cała późniejsza działalność Chrystusa opiera się na wcześniejszym fakcie inkarnacji, Wcielenia¹¹¹. Owoc Wcielenia skoncentrował się przede wszystkim na człowieku, na naturze ludzkiej wyniesionej do niebywałej godności¹¹². Tym samym została uwielbiona cała

¹¹⁰ *Religion im luftleeren...*, (LL), s. 13.

¹¹¹ J. Pinsk, *Die Bedeutung der sakramentalen Zeichen — Seelsorge — Liturgische Bewegung*, LZ 3 (1930—1931) s. 300.

¹¹² J. Pinsk, *Das Kommen des Herrn in der Liturgie: Adventus-Nativitas-Epiphania Domini*, LZ 5 (1932—1933) s. 50 n; *Die Bedeutung der sakramentalen Zeichen...*, s. 300 n: „In der heutigen Zeit, in der das Wort „Zeichen“ oft nur in einem sehr uneigentlichen Sinne gefasst wird, ist es notwendig, auf den besonderen Charakter hinzuweisen, den das Fleisch als Zeichen des göttlichen Lebens durch die Menschwerdung des Sohnes Gottes erhalten hat... Die tiefste heilsökonomische Bedeutung der Menschwerdung des Sohnes Gottes liegt also darin, dass nunmehr die Erlangung des göttlichen Lebens an die Materie

materia stworzona¹¹³. Więcej, materia stała się rzeczywistym komponentem życia bożego¹¹⁴. Człowiek zaś, składający się także z materii ma przez to łatwiejszy dostęp do życia bożego¹¹⁵. Stworzenie ludzkie zostało obdarzone pełnią życia bożego¹¹⁶ i ludzkie ciało stało się znakiem bożej rzeczywistości¹¹⁷.

Wcielenie nie jest faktem samym dla siebie. Stoi ono w bezpośredniej relacji do powtórnego przyjścia Chrystusa Pana: dopiero wtedy uzyska ono swą absolutną pełnię. Chrystus swoim Wcieleniem ogarnął wszystko: świat, ludzkość, ducha i materię; — ponieważ wszystko jest zdolne przyjąć życie boże. Taka rzeczywistość zbawcza ma wymiary eschatologiczne¹¹⁸, wprowadza bowiem w świat życie wieczne¹¹⁹. Zostało ono zapoczątkowane w Adamie, swe wypełnienie znalazło w Chrystusie¹²⁰. W tej pełni, dzięki Chrystusowi, my wszyscy uczestnimy¹²¹.

Nasz Autor ukazuje tutaj perspektywę antropologiczną Wcielenia¹²². Człowiek, obdarzony przez Boga niezasłużoną nieśmiertelnością¹²³, otrzymuje od Boga gwarancję wiecznej egzystencji¹²⁴. Z drugiej zaś strony, Wcielenie nie jest wyłącznie darem, lecz zarazem także zadaniem zleconym ludzkości¹²⁵. Ten warunek — zadanie, wynika z pewnej „wzajemności”: Bóg stał się człowiekiem po to, aby człowiek stał się „synem Bożym”. To usynowienie, afiliacja, wymaga z kolei od człowieka uświęcenia siebie, które to dopiero warunkuje pełne uczestnic-

als sichtbares Zeichen gebunden ist. Das gilt nicht nur für die historische Wirksamkeit Christi, sondern für die gesamte christliche Heilordnung”.

¹¹³ *Die sakramentale Welt*, s. 23 n; *Das Kommen des Herrn...*, s. 50.

¹¹⁴ Tamże.

¹¹⁵ *Das Kommen des Herrn...*, s. 50.

¹¹⁶ *Schritte zur Mitte...*, s. 100.

¹¹⁷ *Die Bedeutung der sakramentalen...*, s. 300; oraz również J. Pinski, *Der Kosmos in der Deutung der Offenbarung*, in: „Die Kraft”, s. 80—82.

¹¹⁸ J. Pinski, *Sol invictus*, in: „Die Kraft”, s. 267; J. Pinski, *Am Fest der Geburt des Herrn*, in: HD 12 (1958) 104 nn.

¹¹⁹ R. Grosche, J. Pinski, s. 130 n.

¹²⁰ J. Pinski, *Das Mysterium der Geburt unseres Herrn in der Feier der Kirche*, in: HD 10 (1956) s. 135.

¹²¹ Tamże, oraz: *Am Fest der Geburt...*, s. 104; J. Pinski, *Aus Gott geboren*, in: „Hoffnung auf Herrlichkeit”, Colmar 1944, s. 107.

¹²² *Das Mysterium der Geburt...*, s. 135 nn. *Am Fest der Geburt...*, s. 106; *Liturgie als lebendiges...*, s. 20.

¹²³ *Am Fest der Geburt...*, s. 107.

¹²⁴ *Das Mysterium der Geburt...*, s. 137.

¹²⁵ *Schritte zur Mitte...*, s. 98.

two w życiu bożym¹²⁶. I człowiek jest w stanie zrealizować ten warunek, ponieważ podobną sytuację zauważamy w świecie, w kosmosie¹²⁷. W jaki sposób? Otóż Wcielenie jest także proklamacją kosmosu, jest wydarzeniem kosmicznym¹²⁸. Istnieje bowiem ścisła i naturalna unia między kosmosem a człowiekiem, wynikająca z faktu, że Chrystus wraz ze swoim przyjściem na świat udzielił kosmosowi nowego, życiowego realizmu („Neuartigkeit der Lebensform”). Chrystus swą widzialną naturą udzielił materii kwalifikacji realnego obrazu życia bożego („Sinnbild des göttlichen Lebens”)¹²⁹. Tę myśl opiera Pinsk na komentarzu do Ewangelii św. Jana 14, 9: „Kto mnie widzi, widzi także Ojca”¹³⁰. Zatem, uwzględniając odpowiednio proporcje myślowe, również materia, dzięki Wcieleniu jest symbolem nadprzyrodzonej rzeczywistości¹³¹.

Człowiek, będąc w naturalny sposób złączony z kosmosem, uczestniczy we wszystkich procesach poprzednio wspomnianych, zwłaszcza w nieustannym procesie uświęcenia, któremu podlega także kosmos¹³².

b) Chrystus „das Heil” dla świata.

Świat, dzięki Wcieleniu, dzięki wyjątkowej unii z Chrystusem, podlega procesowi „konsekracji”¹³³. Można to wyjaśnić

¹²⁶ Tamże, oraz: *Vom Wesen der Liturgie...*, s. 11.

¹²⁷ Pinsk tak oto wyjaśnia terminologiczne podobieństwo między kosmosem a światem: *Die sakramentale Welt*, s. 13: „Wir verstehen hier unter Welt das, was wir den Kosmos nennen, jene Vielheit und Mannigfaltigkeit der Dinge und des Seins, die aus der Schöpfung Gottes hervorgegangen sind, die aber trotz ihrer Mannigfaltigkeit und Vielheit nicht isoliert nebeneinander stehen, sondern in ein geordnetes Gefüge gebracht sind und erst dadurch zum Kosmos werden”.

¹²⁸ *Das Mysterium der Geburt...*, s. 136: „Wenn wir eben sagten, dass das Bekenntnis: „Der Sohn Gottes ist Mensch geworden” auch eine anthropologische Aussage über die Wirklichkeit unseres Menschenwesens ist, so müssen wir noch einen Schritt weitergehen und sagen, das Bekenntnis zur Menschwerdung des Sohnes Gottes enthält zugleich auch eine kosmologische Aussage. Das ergibt sich an und für sich schon aus der Tatsache der engen heilsgeschichtlichen Verbundenheit von Mensch und Kosmos. Der Mensch ist aus der Erde geschaffen, ist ihr zum Herrn gesetzt, sein Verderben durch die Sünde trifft auch den Kosmos, die Erlösung seines Leibes in der Auferstehung des Fleisches wird auch die Erneuerung und Verherrlichung des Kosmos im Neuen Himmel und der Neuen Erde sein”.

¹²⁹ *Die sakramentale Welt*, s. 22.

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ Tamże.

¹³² Tamże, 31 nn; *Am Fest der Geburt...*, s. 105.

¹³³ *Die sakramentale Welt...*, s. 33.

na poziomie „sakramentalnym”, ponieważ sam Chrystus jako sakrament¹³⁴, wraz ze swoim przyjściem na ziemię, udzielił światu także wymiaru „sakramentalności”. W sensie szerszym, także świat jest swego rodzaju sakramentem¹³⁵. To uświęcenie świata (*consecratio mundi*) związane jest z ciałem i krwią Chrystusa oraz materią stworzoną, która jest zarazem fundamentem wszystkich znaków sakramentalnych¹³⁶.

Po Wcieleniu, relacja między Bogiem a kosmosem, zwłaszcza konfrontowana z materią stworzoną, stała się do tego stopnia ścisła, że może unaocznnić, uzewnętrznić życie boże¹³⁷. Ta relacja jest stale żywa w Chrystusie¹³⁸, stale w Nim obecna i jest zbawieniem (*das Heil*) dla świata, dla całego stworzenia, dla całego kosmosu. „*Das Heil*”, w całej swej pełni nie oznacza wcale jakiejś siły moralnej, etycznej; jest raczej określoną rzeczywistością, udoskonaleniem ludzkości, która swoje uzasadnienie znajduje jedynie w naturze samego Chrystusa¹³⁹. Z drugiej zaś strony, ponieważ Wcielenie i Odkupienie składają się na tę samą rzeczywistość zbawczą, dotykamy tu wprost fundamentalnych założeń teologii Pinska, związanej z paschalnym kręgiem kosmicznym, do której szerzej powrócimy jeszcze w ostatnim paragrafie naszego artykułu. „*Das Heil*” oznacza odnowę dla całego kosmosu, odnowę rozpoczętą wydarzeniem

¹³⁴ Tamże, s. 28.

¹³⁵ Tamże, s. 162 nn. Należy tutaj dopowiedzieć, że dla Pinska pojęcie „*die sakramentale Welt*” nie identyfikuje się z „sakralnym światem”. Chodzi tu jedynie o świat odkupiony i uświęcony. Zob. E. von Severus, *Weltwirklichkeit und Glaubenswirklichkeit*, in: „*Der katholische Gedanke*”, 23 (1967) s. 64.

¹³⁶ *Religion im luftleeren Raum...*, s. 16.

¹³⁷ *Die Bedeutung der sakramentalen...*, s. 300.

¹³⁸ „...Mit diesem Ausdruck (ut mundus concretur) wird offenbar gesagt, dass wie der Mensch, so auch der gesamte Kosmos durch die Fleischwerdung des Sohnes Gottes eine neue, bis dahin nicht aktualisierte Relation zu Gott gewinnt und damit auch eine andere Existenzweise, die sich aus der Verbundenheit der kosmischen Materie mit dem Leibe des menschengewordenen Gottessohnes ergibt.“: *Das Mysterium der Geburt* s. 137.

¹³⁹ *Religion im luftleeren Raum...*, s. 14 n; *Die Kirche Christi als Kirche...*, s. 123. Interesujące wyjaśnienie na temat teologicznego znaczenia wyrażenia „*das Heil*”, które w teologii J. Pinska zajmuje ważne miejsce, podaje H. Oster, *Il mistero pasquale nella pastorale*, Roma 1965, s. 205. Oster wyjaśnia, że słowo niemieckie „*Heil*”, odpowiadające wyrażeniu łacińskiemu „*salus*” jest rdzeniem dla pochodnych słów „*heil*” (-zdrowy, zarówno w sensie duchowym, jak i fizycznym) oraz „*heilig*” — święty. Ten semantyczny szczegół potrzebny jest J. Pinskiemu, aby integralnie spojrzeć na cały kosmos.

Wcielenia, a szczególnie zmanifestowaną poprzez Zmartwychwstanie¹⁴⁰. Chrystus Pan, „Das Heil” dla świata, poprzez Zmartwychwstanie i Wniebowstąpienie doprowadza do końca dzieło zbawienia¹⁴¹. W tej perspektywie również Wniebowstąpienie osiąga wymiary kosmiczne. Chrystus ukazuje się tu bowiem jako „Rex universi”, a człowiek zostaje jeszcze bardziej powiązany ze swoim Zbawicielem¹⁴².

Wewnętrzna więź między Chrystusem a procesem naszego uświęcenia wyznaczona jest nie tylko poprzez główne wydarzenia zbawcze z życia Chrystusa Pana. Również rok liturgiczny prezentując całość życia Chrystusa wpływa na uświęcenie człowieka¹⁴³. Chrystus — zbawienie świata („Das Heil der Welt”) jest związany z czasem, tak jak Jego przyjście na świat zostało umieszczone w czasie¹⁴⁴. Zrozumiałe jest zarazem, że fakt Wcielenia ma w tym procesie uświęcenia pozycję wyjątkową, bo jest początkiem dla dalszych wydarzeń kontynuujących proces uświęcenia człowieka. Podobnie zresztą było ono początkiem dla biologicznego życia Chrystusa na ziemi. Zbawienie przyniesione przez Chrystusa („Das Heil Christi”), ofiarowane człowiekowi przez liturgię ma swoje paralelne odpowiedniki, momenty zbawcze w życiu samego Chrystusa¹⁴⁵. Jest to szczególnie widoczne w formularzach mszalnych, które nie przedstawiają przecież momentów wyizolowanych z życia Chrystusa Pana, lecz ukazują te momenty organicznie powiązane ze sobą i stanowiące całość życia Chrystusa Pana¹⁴⁶.

Chrystus proponując człowiekowi „das Heil”, doprowadza do

¹⁴⁰ B. Dress, *Erwägungen für Soteriologie der liturgischen Paschafeier nach Johannes Pinski*, LJ 8 (1958) s. 22: „Das Heil ist seinsmässige Erneuerung des Kosmos in dem Sinn, dass im vollendeten Heil die endgültige Consecratio und Verklärung der gesamten Seinsordnung in dem Neuen Himmel und der Neuen Erde erfolgt, die mit der Menschwerdung beginnt und in der Auferstehung für den Glauben vorübergehend schon sichtbar wird”.

¹⁴¹ *Die sakramentale Welt*, s. 26.

¹⁴² J. Pinski, *Der erhöhte Herr*, in: „Die Kraft”, s. 63.

¹⁴³ J. Pinski, *Quelques fruits du mouvement liturgique*, in: QLP 19 (1934) s. 245.

¹⁴⁴ *Schritte zur Mitte*, s. 101 n.

¹⁴⁵ J. Pinski, *Die theologische Bedeutung der wechselnden Messertexte*, in: Arnold F., Fischer B., *Die Messe in der Glaubensverkündigung*. Freiburg 1950, s. 50: „...Das Gesetz der Entwicklung des Heilswerkes im Kirchenjahr entspricht durchaus dem Gesetz der Entwicklung des Heilswerkes im Leben Christi”.

¹⁴⁶ Tamże, s. 49 n.

końca tajemnicę zbawienia¹⁴⁷. Wraz ze swoim przyjściem na Świat, poprzez Wcielenie, chciał Chrystus „ut homines deos faceret”¹⁴⁸. Rozkład roku liturgicznego odpowiada w pełni temu Chrystusowemu pragnieniu. Dlatego możemy określać: rok święty, czas święty, dzień święty, „Czas święty” jest tu spełnieniem funkcji pośrednika świętości Chrystusa, funkcji pośredniczenia w przekazywaniu zbawienia przyniesionego przez Chrystusa („das Heil Christi”)¹⁴⁹. Tak więc, każdy okres roku liturgicznego, dając człowiekowi nowe życie łaski, przekształcając człowieka w „nowe stworzenie” (nova creatura), ofiaruje ludzkości szansę stania się ciałem Chrystusa¹⁵⁰.

Chodzi tu zatem o pewnego rodzaju zamknięty krąg historii zbawienia. Całość działalności Chrystusa, od Wcielenia aż po Jego powtórne przyjście ukazuje jeden cel: uświęcenie stworzenia, świętość kosmosu oczekującego na swoje zbawienie (das Heil)¹⁵¹. Lecz można tu łatwo popełnić błąd całkowitego niezrozumienia, jeśli „das Heil” kosmosu nie byłoby połączone z tajemnicą krzyża¹⁵², jeśli prawda o śmierci Chrystusa nie znalazła swego wypełnienia w Zmartwychwstaniu¹⁵³. W takim

¹⁴⁷ Pinsk wyjaśnia, że przez „das Heil” rozumie tu „zbawienie”, zob.: *Das Pascha des Herrn, Quadragesima und Pentecostes*, in: LL 1 (1934) s. 196.

¹⁴⁸ *Das Mysterium der Geburt...*, s. 135.

¹⁴⁹ *Vom Wesen der kath. Liturgie*, s. 14 nn.

¹⁵⁰ Odsyłamy do obszernego komentarza roku liturgicznego w interpretacji Pinska: *Das Kommen des Herrn in der Liturgie: Adventus-Nativitas-Epiphania Domini*, in: LZ 5 (1932—33) s. 49—66, 104—114, 243—253; *Das Pascha des Herrn, Quadragesima und Pentecostes*, in: LL 1 (1934) s. 59—84, 158—223; LL 2 (1935) s. 109—128, 270—281; LL 3 (1936) s. 28—39. Ponadto Pinsk opublikował wiele artykułów, przeważnie o charakterze pastoralno-duchowym, komentujących rok liturgiczny w następujących czasopismach: *Sanctificatio Nostra*, *Petrus-Blatt*, *Der christliche Sonntag*, *Michael Bonifatius-Blatt*, *Donum Dei*. Niektóre z tychże zostały zebrane razem przez T. Schnitzlera — *Gedanken zum Herrenjahr*, Matthias Grünewald Verlag, Mainz 1963, 219 str.

¹⁵¹ „Erst mit der Wiederkunft ist Sein „Werk für das Volk” vollendet. Es spannt sich in einem gewaltigen Bogen über der Menschheits- und Weltgeschichte, der von der Fleischwerdung des Logos (Jo 8, 11; 11, 24—26) und bis zum „neuen Himmel” und zur „neuen Erde” ... Das also ist das Werk Christi: die völlige Umgestaltung der Menschheit und der Welt, ihre gnadenhafte Erhöhung in die Herrlichkeit Gottes, in der allein das „Heil” gegeben ist...”: J. P i n s k, *Die Besinnung auf die Liturgie*, s. 5.

¹⁵² *Die sakramentale Welt...*, s. 23.

¹⁵³ B. Dress, art. cyt., s. 22.

ujęciu zamyka Pinski relację między Wcieleniem a procesem uświęcenia kosmosu¹⁵⁴.

c) Pnuma Christi — nośnik życia Chrystusowego.

Przedstawione dotąd myśli Pinska wskazują, że Wcielenie ofiarowało naturze ludzkiej nowe perspektywy, związane zwłaszcza z wezwaniem człowieka do uświęcenia siebie. Dalsze pytanie byłoby następujące: kto jest nośnikiem tego nowego życia i w jaki sposób otrzymuje je człowiek?

Pnuma Christi, Duch Jezusa Chrystusa, który wraz z ciałem ludzkim tworzy nadprzyrodzoną jedność w Jezusie Chrystusie, nazywanym mistycznym Ciałem Jezusa Chrystusa, jest właśnie tym elementem, który udziela człowiekowi nowego życia. Pnuma Christi udziela człowiekowi życia Chrystusowego i to zarówno jednostce, jak i społeczności, zwłaszcza tej zwanej Kościołem¹⁵⁵. Pnuma Christi określa formę tego życia duchowego, którym przez historyczne wieki żyje Kościół¹⁵⁶. Działalność Pnuma Christi jest manifestowana i komunikowana człowiekowi poprzez celebracje liturgiczne. Przedtem jednak należy określić, czym jest w swej istocie Pnuma Christi.

Pnuma Christi jest jednością, unią między bóstwem a stworzeństwem, między ciałem a duszą, unią, która po Zmartwychwstaniu i Wniebowstąpieniu Chrystusa została udzielona wspólnocie wierzących. Pnuma Christi, ponieważ właśnie „Pnuma”, dostępna jest człowiekowi jedynie w formie rozpoznawalnej, „wcielonej” materialnej; takimi są na przykład znaki określające poszczególne sakramenty¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Pinski omawia to wyczerpująco w: *Die Besinnung auf die Liturgie*, Ms. 1—7.

¹⁵⁵ *Die sakramentale Welt*, s. 46, oraz: „...Die pneumatische Seinsform Christi ist dadurch, dass das Pneuma, der Geist Jesu Christi, in die Menschheit eindringt und die Menschen zu einer neuen, übernatürlichen Einheit zusammenschliesst, die wir als den mystischen Leib Jesu Christi bezeichnen, dessen Glieder die Getauften sind...”: *Die Liturgie als Grundlage für die religiöse Wirklichkeit von Kirche, Diözese und Pfarrei*, in: LZ 4 (1931—1932) s. 428.

¹⁵⁶ *Schritte zur Mitte*, s. 66.

¹⁵⁷ „...Pnuma Christi ist das Christusleben in seiner Verbundenheit von Gottheit und Menschheit, Leib und Seele, das nach der Auferstehung und Himmelfahrt des Herrn der Gemeinschaft mitgeteilt wird. Aber dieses Pnuma Christi, das eben, weil es Pnuma ist, den noch nicht verklärten Menschen nicht ohne weiteres zugänglich ist, muss für sie immer wieder in menschlichen Formen erscheinen. Das ist der Sinn der Fleischwerdung des Pnuma's... So wird auch das Pnuma Christi in der Kirche in gewissem Sinne wieder „fleischlich“ in den

Człowiek widzi, doświadcza tej inkarnacji „Pneumy” Chrystusowej w różnych znakach sakramentalnych. To „wcielenie” w znaki dokonało się w określonej kulturze grecko-rzymskiej, a także żydowskiej¹⁵⁸. Działalność Pneumy rozpoczęła się wraz z Wcieleniem (Cooperante Spiritu Sancto) i ta sama działalność Pneumy ożywia Kościół i podtrzymuje jego egzystencję. W tym sensie Kościół jest zgromadzeniem „in Pneumate Christi”¹⁵⁹, zgromadzeniem wszystkich wierzących tworzących zarazem Kościół¹⁶⁰. Funkcjami „naturalnymi”, właściwymi „Pneumy” Chrystusowej są różne akty liturgiczne, zwłaszcza sakramenty¹⁶¹. I w takim rozumieniu „Pneuma” jest nośnikiem życia Chrystusowego. Z tych argumentacji Pínska wynika, że jedynie poprzez liturgię Kościół może objąć i przeniknąć kosmos i wprowadzić w świat pełnię życia bożego. W ten sposób, dzięki Wcieleniu i poprzez działalność Chrystusa, odkupienia doznał nie tylko człowiek, ale wraz z nim cały kosmos¹⁶².

2. Liturgia jako kontynuacja Wcielenia w kosmos

a) Wcielenie a liturgia.

Z faktu Wcielenia wynika, że również matèria stworzona została poddana procesowi konsekracji. Bóg bowiem przychodząc na świat, chcąc wejść z nim w bezpośredni kontakt, zaprogramował pośredniczącą rolę stworzenia. Stworzenie zaś, ze swej strony, musi pozostać w swoich „normalnych”, „naturalnych” warunkach i kwalifikacjach stworzenia, jakkolwiek przeznaczonego do uświęcenia siebie i tym samym do uświęcenia całego kosmosu. Do współpracy w tym procesie wezwany jest także człowiek. Współpracuje on wtedy zwłaszcza, gdy w pełni rozumie rolę liturgii, która operuje przeciw elementami kosmosu. Mamy dlatego wodę świętą, olej święty, czas

materiellen Zeichen der Sakramente (etwa im Brot und Wein der Eucharistie), um dadurch der sinnlichen Fassungskraft der Menschheit zugänglich zu werden”: J. Pínsk, *Theologisches Abenteuer?* in: LL 3 (1936) s. XV; zob. również: *Die Kirche Christi...*, s. 130 n.

¹⁵⁸ *Theologische Abenteuer?*, s. XV. Pínsk odpowiada tu w sposób ostry, polemiczny i odważny (okres panowania narodowego socjalizmu!) na zarzuty, które wywołał jego artykuł — *Die Kirche Christi als Kirche der Völker*, in: „Die Kraft”, s. 131 nn.

¹⁵⁹ *Die Kirche Christi...*, s. 130.

¹⁶⁰ J. Pínsk, *Cooperante Spiritu Sancto*, in: HD 9 (1955) s. 33—37.

¹⁶¹ *Die Liturgie als Grundlage...*, s. 429.

¹⁶² *Religion im luftleeren Raum...*, (LL) s. 15.

święty, cały uświęcony świat materialny (zob. sakramentalia)¹⁶³. Wcielenie było wydarzeniem jednorazowym. Unia między bóstwem a człowieczeństwem w Chrystusie Jezusie dokonała się w historycznie jednorazowym momencie. Ludzkość jednakże, aby trwać w permanentnym stanie życia bożego, potrzebuje nieustannej pomocy. Na tym tle zaznacza się wyjątkowa niezbędność liturgii, która dana nam przez Chrystusa, przeznaczona jest do kontynuowania tego procesu uświęcenia¹⁶⁴. Człowiek zaś, wezwany do uświęcenia siebie, poprzez liturgię uczestniczy również w uświęcaniu całego kosmosu, którego poszczególne elementy są stale obecne w akcji liturgicznej.

Chrystus zaś, najpierw poprzez Wcielenie, następnie zaś poprzez Zesłanie Ducha Świętego pozostał wśród nas na zawsze. Chciał On zarazem stać się „czytelny”, rozpoznawalny poprzez rzeczywistości zaczerpnięte ze stworzonej materii, z kosmosu. Jest to możliwe przede wszystkim dzięki liturgii. I tak, Chrystus kontynuuje dzieło uświęcenia, podobnie jak to czynił kiedyś w Palestynie, jakkolwiek w inny sposób. To, co kiedyś dokonało się w Palestynie przeszło później do misteriów Kościoła, czyli do liturgii. I ona jest po prostu kontynuacją Wcielenia w sobie właściwej formie¹⁶⁵.

Tajemnice Kościoła nie są niczym innym jak dziełem zbawczym Chrystusa wyrażonym tajemnicami liturgii. W tych aktach liturgicznych wyrażana jest nadal tajemnica Wcielenia Chrystusa¹⁶⁶. Nie polega ona wcale na przekazaniu jakiejś idei, nie jest związana wyłącznie z wymaganiami moralnymi, lecz związana jest z bardzo konkretnymi faktami życia Chrystusa (chrzest, cierpienie, krzyż, zmartwychwstanie, wniebowstąpienie, itd.). Dzieło uświęcenia domaga się powiązania z materialnymi faktami, formami, podobnie jak Wcielenie Chrystusa, unia między bóstwem a człowieczeństwem, było wydarzeniem realnym, kosmicznym. Wynika stąd, że religijność wypływająca z liturgii, nie żyje nigdy w pustej przestrzeni („im luftleeren Raum”)¹⁶⁷. Konkretność i realność życia bożego wypływają nie tylko z „konkretności” Wcielenia, lecz także z faktu, że liturgia używa elementów z dnia codziennego, jak chleb, wino, woda, olej. Przez to liturgia zyskuje bardzo na przystęp-

¹⁶³ *Vom Wesen der Liturgie...*, s. 10.

¹⁶⁴ *Liturgie als lebendiges...*, s. 34.

¹⁶⁵ Tamże.

¹⁶⁶ *Religion im luftleeren Raum...*, s. 14.

¹⁶⁷ Tamże.

ności. Ułatwia to zarazem korzystanie z niej¹⁶⁹. Baza materialna liturgii (Dinge der Welt) ma również zasadnicze znaczenie dla naszej wieczności, ponieważ dzięki Chrystusowi rzeczy codzienne stają się również pośrednikami na drodze do osiągnięcia wieczności¹⁶⁹.

Wcielenie, będąc zarazem realną unią między bóstwem a człowieczeństwem, proponuje nowy wymiar życia ludzkiego: religijność. Fundament religijności ludzkiej odszukać można w faktie zwrócenia się Boga w kierunku człowieka, a następnie także w „Pneuma Christi”, które to poprzez swą działalność w Kościele dowodzi o swej religijnej rzeczywistości (Religiöse Wirklichkeit). Właśnie do zadań liturgii należy kontynuacja tej religijnej rzeczywistości¹⁷⁰.

Przyjściu Chrystusa na świat towarzyszył jeden zasadniczy cel: udzielić człowiekowi życia bożego. Wejście Chrystusa w ludzki świat może dokonać się w wieloraki sposób: najpierw poprzez fakt Wcielenia, następnie poprzez różne sakramenty, w końcu, wraz z powtórным przyjściem Chrystusa Pana w dniu ostatecznym¹⁷¹. Szczególnie w sakramentach widoczna jest prawdziwa kontynuacja historycznego przyjścia Chrystusa w Betlehem¹⁷². Właśnie sakramenty, które są „conditio sine qua non” duchowego życia człowieka, kontynuują we właściwy sobie sposób, tajemnicę Wcielenia Chrystusa, rozszerzając nieustannie i stopniowo dar życia bożego dla człowieka¹⁷³.

Także w sakramentach zauważamy tę samą strukturę, jak i we Wcieleniu, czyli integralną unię między bóstwem a materią. Łączność sakramentów ze znakami materialnymi i czasowymi wskazuje, że także one przeznaczone są dla ludzkiego świata oraz że zbawienie jest dla człowieka realną szansą¹⁷⁴.

¹⁶⁸ *Liturgie als lebendiges...*, s. 23.

¹⁶⁹ Tamże s. 21: „So trägt uns der Kosmos nicht nur in unserer natürlichen Existenz, sondern in der Ordnung der Liturgie wird er auch zur Basis unseres ewigen Lebens, weil Gott selbst in Christus die kosmischen Dinge zu ermitteln des ewigen Lebens gemacht hat. Dieses Leben und Wirken des Logos in unserer Welt ist unabhängig von dem jeweiligen äusseren Zustand der Welt und der Menschheit...”.

¹⁷⁰ J. P i n s k, *Die Liturgie als Grundlage für die religiöse Wirklichkeit von Kirche, Diözese und Pfarrei*, in: LZ 4 (1931—1932) s. 427 nn.

¹⁷¹ *Das Kommen des Herrn...*, s. 50.

¹⁷² *Liturgie als lebendiges...*, s. 34.

¹⁷³ J. P i n s k, *Die Liturgie der Quell des christlichen Lebens*, Ms., s. 19 n; *Liturgie ein Weg zur religiösen Lebenserneuerung Akademikerwelt*, Mns., s. 4.

¹⁷⁴ *Liturgie als lebendiges...*, s. 34 n. Ten sam problem porusza P i n s k jeszcze wiele razy, np.: *Die seelsorgisch-praktische Auswertung der*

Dokonuje się to poprzez liturgię Kościoła, który jest przecież także kontynuacją Wcielenia Chrystusa. Kościół w liturgii przekazuje to samo życie boże, którego udzielił kiedyś w historycznej osobie sam Zbawiciel¹⁷⁵. Dlatego z naciskiem należy podkreślić, że liturgia jest wyjątkową kontynuacją posłannictwa streszczonego w słowach: Słowo stało się ciałem i zamieszkało między nami¹⁷⁶. W tym świetle, Wcielenie Chrystusa nie jest wydarzeniem wyizolowanym, lecz organicznie powiązaniem z celebracjami całego roku liturgicznego jako tajemnica Chrystusa żyjącego stale w swoim Kościele (fortlebender Christus)¹⁷⁷.

b) Kosmos a liturgia.

Poprzednio już stwierdziliśmy, że związek liturgii z kosmosem jest wynikiem Wcielenia Chrystusa Pana. Poprzez liturgię, kosmos jest swego rodzaju „zmaterializowaną” łaską Boga¹⁷⁸. Istnieje więc wewnętrzna zależność i powiązanie między Wcieleniem, kosmosem a liturgią¹⁷⁹. Pinski, podkreślając konkretność kosmosu i konkretność liturgii, uwalnia ją tym samym od podejrzenia o zbytnią duchowość, o przesadną „spiritualizację”¹⁸⁰. Przez to, że Chrystus w liturgii czyni z wody — wodę żywą, z chleba — chleb życia wiecznego, z życia ludzkiego — życie uświęcone, Kościół poprzez liturgię wchodzi w bezpośredni kontakt z kosmosem i z pomocą jego naturalnych form może wprowadzać pełnię życia bożego. W tym sensie możemy mówić o zbawieniu świata¹⁸¹. Chleb, wino, na przykład, znajdują się na ołtarzu Chrystusa jako naturalne elementy kosmosu. One to, poprzez interwencję Chrystusa stają się później nośnikami życia bożego. Wprowadza to pewną jakościową

Enzyklika „Mystici Corporis”, in: „Die Kraft”, s. 409—430. *Germanentum und katholische Kirche*, in: „Abendland”, 2 (1926—1927) s. 360—362; 3 (1927—1928) s. 17—19; *Die Kirche im Kolosserbrief*, in: „Die Kraft”, s. 100—105.

¹⁷⁵ *Die sakramentale Welt*, s. 43 n; *Religion im luftleeren Raum...*, s. 14. J. Pinski powtarza tu znane zdanie Bossuet'a, nt. Kościoła „L'Eglise est le Christ repandu”.

¹⁷⁶ *Vom Wesen der Liturgie*, s. 10: „...So erscheint also die Liturgie als die wunderbare, die ganze Menschheit, ja den ganzen Kosmos umfassende Fortführung jener frohen Botschaft: das Wort ist Fleisch geworden und hat unter uns gewohnt”.

¹⁷⁷ *Das Pascha des Herrn...*, in: LL 3 (1936) s. 35.

¹⁷⁸ *Vom Wesen der Liturgie...*, s. 9 n.

¹⁷⁹ *Die Besinnung auf die Liturgie*, s. 8; *Divine Worship*, s. 18.

¹⁸⁰ *Divine Worship*, s. 18.

¹⁸¹ *Religion im luftleeren Raum...*, (LL) s. 15.

zmianę, przeobrażenie kosmosu: poprzez liturgię staje się on „innym kosmosem”¹⁸².

Liturgia jest również odbiciem porządku panującego w kosmosie. Akt stwórczy Boga rozpoznawalny jest także z porządku panującego we wszechświecie, zarówno makrokosmosie jak i mikrokosmosie. Również życie ludzkie przebiega zgodnie z ustalonymi normami i to na wszystkich rozpoznawalnych poziomach. Liturgia, korzystająca z elementów kosmosu, przejęła również prawa porządku kosmicznego, np.: prawo rozwoju (od chrztu po sakramentale liturgii zmarłych), prawo cykliczności (np.: porządek czasu liturgicznego, obchody świąt itd.). Całość życia liturgicznego charakteryzuje się tym prawem porządku¹⁸³. Chrystus przychodząc na świat, podniósł go na wyżyny dotąd nieznanne. Poprzez swoje podwyższenie na krzyżu, poprzez paradoks unizenia, ukazał całemu stworzeniu, człowiekowi wraz z kosmosem, cele i horyzonty najwyższe, bo sięgające życia bożego. Realizacja tej prawdy to także jedno z zadań liturgii¹⁸⁴.

Nowe funkcje liturgiczne są funkcjami uniwersalnymi, bo zawierają w sobie świat rzeczy stworzonych¹⁸⁵. Widzimy zatem w liturgii wieloraką syntezę: między elementem wiecznym a czasowym, pomiędzy Kościołem a kosmosem. Świat cały został objęty Wcieleniem Chrystusa Pana¹⁸⁶; można powiedzieć za R. Grosche'm analizującym te myśli J. Pinska, że liturgia kosmiczna stała się rzeczywistością kultyczną, która jest obecna w dzisiejszym świecie i trwać będzie aż do powtórnego przyjścia Chrystusa na końcu czasów¹⁸⁷.

c) Paschalny krąg kosmiczny.

„Et Verbum caro factum est”: tym wydarzeniem rozpoczęła się historia zbawienia, która swoje wypełnienie znajduje w tajemnicy paschalnej, czyli w Śmierci, Zmartwychwstaniu i Wniebowstąpieniu Chrystusa¹⁸⁸.

Śmierć i Zmartwychwstanie Chrystusa wnoszą ze sobą wyniesienie całego kosmosu, całej materii. Proces uświęcenia

¹⁸² J. M. Nielen, dz. cyt., s. 49.

¹⁸³ *Die Besinnung...*, s. 9 n.

¹⁸⁴ Tamże, s. 5.

¹⁸⁵ *Schritte zur Mitte*, s. 189 n.

¹⁸⁶ *Vom Wesen der Liturgie...*, s. 11; oraz: *Die Liturgie der Quell...*, s. 19.

¹⁸⁷ R. Grosche, J. Pinsk..., s. 130 n.

¹⁸⁸ *Das Pascha des Herrn...* in: LL 3 (1936) s. 39.

świata, zainicjowany już we Wcieleniu, osiąga dzięki tajemnicy paschalnej swą pełnię¹⁸⁹.

Tajemnica Wcielenia Chrystusa, tak szeroko i dobitnie podkreślana przez J. Pinska w jego licznych pracach, właśnie w tajemnicy paschalnej osiąga swe właściwe teologiczne tło, środowisko i zrozumienie. Samo Wcielenie i osobno rozpatrywana śmierć Chrystusa są jedynie etapami na drodze w kierunku zbawienia¹⁹⁰, nie stanowią jeszcze całego chrześcijaństwa, które jest przecież w swej istocie chrześcijaństwem paschalnym¹⁹¹. W uwielbieniu Chrystusa poprzez Zmartwychwstanie partycypuje także cała ludzkość (Pinsk powtarza tu znaną doktrynę pawłową)¹⁹². Zmartwychwstały Chrystus wskazuje sobą ostateczne przeznaczenie zarówno odkupionej ludzkości, jak również odkupionego świata¹⁹³. Przeznaczenie to ma kosmiczne znaczenie, ponieważ obejmuje cały świat stworzony. Ludzkość i świat cały osiągną wieczność właśnie poprzez „totalne zmartwychwstanie”, które zamknie w sobie całą przeszłość, terażniejszość i przyszłość¹⁹⁴.

Pascha Domini stanowi zatem przystęp do wieczności (Zugang zur Ewigkeit), jest wiecznym szczęściem (ewige Seligkeit), pełnią życia bożego (die Fülle der Gottheit), jest przebudzeniem do nowego życia (Wiederweckung zum neuen Leben), ostatecznym wypełnieniem obietnic Starego Testamentu, odnową całego kosmosu¹⁹⁵. Pascha Domini dotyka wraz z kosmosem każdego człowieka¹⁹⁶. Pinsk interpretując tutaj myśli św. Pawła, wskazuje na wewnętrzną relację istniejącą między Zmartwychwstaniem Chrystusa a zmartwychwstaniem każdego człowieka. I tak wypełnia się historia zbawienia w życiu każdej jednostki. Ale zanim to nastąpi, jednostka musi poddać się pewnej transformacji, przeobrażeniu duchowemu już tu na

¹⁸⁹ *Die sakramentale Welt...*, s. 25 n.

¹⁹⁰ *Liturgie als lebendiges...*, s. 28: „Was endgültig Erlösung ist, kann man, also nicht illustrieren an dem Mensch gewordenen Gottessohn in der Krippe oder am Kreuz. Krippe und Kreuz sind wesentliche und notwendige Stationen auf dem Wege zur Erlösung. Aber die Erlösung selbst erscheint erst in der Herrlichkeit des auferstandenen Christus. Der auferstandene Christus lässt in seiner Menschheit zum ersten Mal in der Geschichte deutlich werden, was der erlöste Mensch ist”.

¹⁹¹ J. Pinsk, *Osterliches Christentum*, in: *Die Kraft*, s. 275 n.

¹⁹² *Tamże*, s. 280.

¹⁹³ B. Dress, art. cyt., s. 24 n; oraz: J. Pinsk, *Das Pascha des Herrn...*, in: *LL 3 (1936)* s. 39.

¹⁹⁴ J. Pinsk, *Wir haben das Leben*, in: „*Die Kraft*”, s. 272 n.

¹⁹⁵ *Das Pascha des Herrn...*, in: *LL 1 (1934)* s. 199 nn; *2 (1935)* s. 123 nn.

¹⁹⁶ *Tamże* *LL 3 (1936)* s. 39.

ziemi. Jest to możliwe jedynie w Kościele Chrystusowym, a dokładniej mówiąc przede wszystkim przez liturgię, poprzez znaki święte, poprzez sakramenty, poprzez celebracje w cyklu roku liturgicznego i poprzez te wszystkie wartości, które Kościół nieustannie proponuje człowiekowi na jego drodze ku zbawieniu ¹⁹⁷.

V. WNIOSKI KOŃCOWE

1. Rozumienie liturgii przez Pinska

a) Liturgia jest kontynuacją Wcielenia Słowa Bożego oraz „repraesentatio” — uobecnieniem dzieła zbawczego, kontynuowanego obecnie w Kościele i przez Kościół.

b) Klucz do zrozumienia istoty liturgii tkwi w fakcie Wcielenia. Syn Boży wchodząc w bezpośredni kontakt z materią, umożliwia poprzez liturgię „consecratio mundi” ¹⁹⁸. Wcielenie jest zatem wydarzeniem kosmicznym.

c) Wcielenie przyniosło światu jak i człowiekowi zbawienie („das Heil”). Jest ono dostępne dla każdego człowieka, ponieważ poprzez materialne znaki zawarte w liturgii jest w stanie dotrzeć do człowieka.

d) Nośnikiem życia bożego jest Pneuma Christi, jako wyraz relacji między Chrystusem a jego ludem, usytuowanym w konkretnej kulturze historycznej. Jest to najbardziej oryginalna część teologii J. Pinska.

e) Poprzez Zmartwychwstanie, rozumiane antropologicznie i kosmicznie, Chrystus realizuje w sposób doskonały swoją liturgię (dzieło „dla ludu”). Zmartwychwstanie zarazem zamyka cykl zbawienia zainicjowany Wcieleniem.

f) Ponieważ kontynuacja zbawienia zlecona jest Kościołowi, liturgia ma wyraźny charakter eklezjalny (Kościół jest zatem „Kultgemeinde”). Stąd duchowością własną Kościoła jest „spiritualitas liturgica”.

2. Pionierski charakter liturgicznych myśli J. Pinska w relacji do Vaticanum II

J. Pinsk, prawie 40 lat przed ogłoszeniem Konstytucji Liturgicznej Soboru Watykańskiego II, formułował już niektóre ar-

¹⁹⁷ *Die Besinnung...*, s. 4.

¹⁹⁸ Pojęcie „consecratio mundi”, tak chętnie używane przez Pinska, zostało przejęte ze środowiska z Maria-Laach, a zwłaszcza od sławnego

tykuły „Sacrosanctum Concilium”. Wyliczamy tu najbardziej charakterystyczne.

a) Chrystus obecny jest w Kościele poprzez działalność liturgiczną. Chrystus jest obecny i działa w każdym akcie liturgicznym (zob. SC, 7).

b) Dzieło zbawcze dokonane zostało przede wszystkim poprzez misterium paschalne Jezusa Chrystusa (por. SC, 5). Wszystkie sakramenty włączone są w tę tajemnicę (por. SC, 61).

c) Duchowość liturgiczna ma szczególnie uprzywilejowane miejsce w Kościele (por. SC, 14, 19).

d) Szczególną pomocą w uświęceniu człowieka jest uczestniczenie w celebracji liturgicznej (por. SC, 7, 10).

e) Sakramenty uświęcają różne okoliczności życia ludzkiego i towarzyszą człowiekowi od narodzin aż po dzień ostatni życia człowieka (por. SC, 59, 60, 61).

f) Reforma roku liturgicznego musi uwzględnić tradycję Kościoła, który celebrował zawsze w kręgu rocznych obchodów całość życia i dzieła zbawienia Jezusa Chrystusa (por. SC, 102—104, 106).

g) Wszelka komunikacja między Bogiem a człowiekiem dokonuje się poprzez rozpoznawalne święte znaki, które pośredniczą w przekazywaniu rzeczywistości nadprzyrodzonej. Zarówno człowiek jak i liturgia nie mogą obejść się bez służebnej roli świata znaków (por. SC, 7, 21, 33, 43, 59).

h) Zgodnie z posoborową teologią liturgii, opierającą się przede wszystkim na nauce Vaticanum II, przypisuje J. Pinsk liturgii następujące przymioty: liturgia jest chrystocentryczna, teocentryczna, pneumatyczna, wspólnotowa, biblijna, paschalna i obiektywna.

Heilende und kosmische Dimension des
liturgischen Aktes. Das Liturgieverständnis
bei Johannes Pinsk

Zusammenfassung

Bei der hier anzuzeigenden Publikation handelt es sich um den Teil-
druck einer Dissertation. Der Verfasser untersucht das Liturgiever-
ständnis von Johannes Pinsk (1891—1957) einem der einflussreichsten

opata A. Hammenstede, zob. B. Ebel, *Ausgangspunkte und Anliegen der religiösen-liturgischen Erneuerung in ihren Anfängen*, in: LM 24 (1959) s. 39.

¹⁰⁰ R. Grosche ocenia tę opinię jako „wspaniałą jednostronność” Pinska, zob. art. cyt., s. 130.

Vertreter der deutschen liturgischen Bewegung in den 30-er Jahren und in der Nachkriegszeit. Das eigentliche Problem ist vorausgeschickt mit einem einführenden Abschnitt, der über den Werdegang von Pinsk und dessen imponierende publizistische Aktivität unterrichtet.

Pinsk beschäftigt sich hauptsächlich mit der Frage nach dem Wesen der katholischen Liturgie, weil in keinem anderen Akt Christus so unmittelbar sein Erlösungswerk den Menschen zugänglich macht wie in der Liturgie. Liturgie ist Wirken Christi und der eigentlicher Vollzieher des liturgischen Aktes ist immer Christus selbst. Liturgie ist die „re-praesentatio“ des Erlösungswerkes Christi, d. h. des Werkes des menschgewordenen Gottessohnes für das Volk. Liturgie bestand also für Pinsk, nach seinen eigenen Worten, darin, dass das Erlösungswerk des historischen Christus in seiner doppelten Zielsetzung: der Verherrlichung des Vaters und der Beseligung der Menschen im geheimnisvollen, aber realen Wirken des in seiner Kirche mystisch gegenwärtigen Christus sich erneuert.

Vieles von dem, was das Vaticanum II über das Wesen der Liturgie gesagt hat, ist bei Pinsk schon vier Jahrzehnte zuvor klar ausgesprochen. Erinnerung sei nur an Kerngedanken der Liturgiekonstitution, wie jener vom fortdauernden Wirken Christi im Gottesdienst der Kirche, von der Liturgie als dem Höhepunkt allen kirchlichen Tuns, usw.

J. Stefański